

**Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка**
Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв
Кафедра мов і методики їх викладання

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**«РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ
НА УРОКАХ ЧИТАННЯ В НУШ»**

Виконала:
студентка II курсу, 23–А групи
Спеціальності 013 «Початкова освіта»
Кравченко Ірина Миколаївна

Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Барнич Оксана Вікторівна

Чернігів - 2021

Роботу подано до розгляду « ____ » _____ 2021 року.

Студентка

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Науковий керівник

_____ (підпис)

_____ (прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри *дошкільної та початкової освіти*
протокол № _____ від « ____ » _____ 2021 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

_____ (підпис)

Ірина ТУРЧИНА

(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ	9
1.1. Сутність понять «емоційний інтелект», «розвиток емоційного інтелекту» у контексті реалізації завдань НУШ	9
1.2. Специфіка розвитку емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку	22
1.3. Вплив сучасної дитячої літератури на розвиток емоційної сфери учнів	28
1.4. Психолого-педагогічні аспекти удосконалення емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання	39
Висновки до розділу I	44
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ	47
2.1. Методика розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання	47
2.2. Експериментальна перевірка ефективності методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання	61
Висновки до розділу II	73
ВИСНОВКИ	75
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність дослідження. Утвердження гуманістичної спрямованості навчання та зміна вектору освіти у бік суб'єкт-суб'єктних відносин розглядає школяра не як об'єкт, а як цілісну особистість із певними думками, переживаннями, цілями, ідеями, можливостями. Сьогодні серед дітей панує жорстоке поводження, булінг, неповага, що нашоухує на думку про те, що учні ХХІ століття через комп'ютеризацію втратили навички спілкування, емпатійного ставлення до оточуючих. З огляду на це учителі мають володіти знаннями та навичками з питання розвитку емоційного інтелекту учнів, забезпечення їхнього психологічного, емоційного благополуччя у стінах закладу освіти як важливої складової успіху дитини.

Концепція «Нова українська школа» передбачає запровадження компетентнісного підходу, реалізація якого відбувається через досягнення учнями основних компетентностей для початкової школи та спільних умінь, які діти набувають протягом усіх циклів навчання. Проблематики емоційного інтелекту стосуються вміння «конструктивно керувати емоціями»; «застосовувати емоційний інтелект» [29, с. 12]. У Законі України «Про освіту» зазначається, що зміст освітньої програми повинен передбачати розвиток позитивного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та утвердження емоційно-ціннісного ставлення до практичної та духовної діяльності людини [37]. Основи емоційного інтелекту мають розвиватися з 1 класу, як свідчить досвід таких прогресивних країн як Фінляндія, Сінгапур, де освіта вважається найефективнішою.

Одним із варіантів розвитку емоційного інтелекту є використання на уроках читання вправ, спрямованих на удосконалення вміння розуміти, виражати, свідомо керувати емоціями. Уроки читання є основою для розвитку емоційного інтелекту, оскільки дають змогу учням виражати спектр емоцій, вправлятися у вирішенні конфліктів на прикладі літературних творів, спостерігати за наслідками, які стали результатом вираження емоцій. Адже, «читання — сама суть духовного життя, процес і засіб невтомного і постій-

ного розумового, морального, емоційного, естетичного розвитку» [15, с. 111].

Активне впровадження вправ для розвитку емоційного інтелекту в освітній процес є необхідним кроком на сучасному етапі модернізації початкової освіти. Адже завдання учителя полягає у формуванні ключових компетентностей, розвитку емоційної, соціальної сфер, що є визначальними у становленні успішної особистості. Отже, актуальність теми дослідження представлена численними науковими психолого-педагогічними працями, однак на сьогодні бракує практико орієнтованих методик, спроможних забезпечити динамічний розвиток емоційного інтелекту учнів на уроках читання. Цим і визначився вибір теми кваліфікаційної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі було проведено аналіз останніх досліджень і публікацій, використано перекладну та переважно вітчизняну літературу — навчальну, періодичну, матеріали збірників наукових праць, науково-практичних конференцій.

Теоретичне обґрунтування емоційного інтелекту як психологічного феномену, визначення підходів до його концептуалізації висвітлено у працях зарубіжних учених: Г. Гарднер, П. Селовей, Дж. Мейер, Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Д. Карузо, Е. Торренс, Г. Гарскова, І. Андрєєва, Д. Люсін, М. Манойлова.

Особливості емоційної сфери молодших школярів досліджували психологи: Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк та інші.

В Україні питання актуальності емоційного інтелекту набуло вагомого значення у зв'язку з дослідженнями О. Власової, В. Зарицької, Н. Ковриги, Е. Носенко, Ю. Бреус, І. Аршави, С. Дерев'янка, О. Милославської, О. Приймаченко та інших. Учені приділяють більше уваги розкриттю сутності поняття, феноменології емоційного інтелекту, його теоретичних засад та особливостей розвитку у підлітків та майбутніх педагогів.

Дещо менше розкрито специфіку розвитку емоційного інтелекту у молодших школярів. Вагомий внесок у розробку проблеми здійснили О. Лелюх-Степанчук, М. Шпак, Л. Груша. Питанню потенціалу уроків читання для розвитку емоцій, емоційної культури учнів приділили увагу

І. Сухопара, О. Савченко, Р. Шиян, Ю. Савченко, І. Большакова, В. Концева, що розглядають уроки читання як спосіб поєднання театру та емоцій. Особливо хочемо відзначити вагомий внесок у розкриття взаємозв'язку дитячих емоцій та книги у фундаментальних працях педагога В. Сухомлинського.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання.

Досягнення поставленої мети зумовили вирішення таких **завдань**:

1. Здійснити системний аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми визначення сутності, моделей емоційного інтелекту та специфіки його розвитку у молодших школярів.

2. З'ясувати роль сучасної дитячої літератури та можливостей уроків читання у процесі розвитку та удосконалення емоційного інтелекту учнів.

3. Дослідити стан обраної проблеми у практиці роботи сучасної школи.

4. Розробити методику розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання.

5. Експериментально перевірити дієвість запропонованих вправ для розвитку емоційного інтелекту здобувачів освіти.

Об'єктом дослідження є процес розвитку емоційного інтелекту молодших школярів в умовах реалізації нових підходів до структури та змісту навчання.

Предмет дослідження — сутність та специфіка розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання в НУШ.

Для реалізації окреслених завдань було використано комплекс **методів**:

- *теоретичні*: вивчення, аналіз, узагальнення, систематизація і порівняння наукових джерел з педагогіки та психології для визначення теоретичних положень розвитку емоційного інтелекту молодших школярів; аналіз нормативних документів, освітніх програм та шкільних підручників з читання, вивчення та узагальнення досвіду учителів початкової школи для визначення фактичного стану та перспективи проблеми дослідження.

- *емпіричні*: педагогічне спостереження за освітнім процесом та аналіз уроків; констатувальний експеримент — анкетування учнів; формувальний експеримент — розроблення і апробація методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання; контрольний експеримент — повторне анкетування.

- *статистичні*: методи математичної статистичної обробки; кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні та систематизації інформації щодо розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, аналізу факторів, які сприятимуть використанню потенціалу уроків читання для його максимального розвитку.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та апробації методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання, яка може бути використаною учителями у практиці початкової школи. Апробовані методичні вправи створюють умови для особистісного, емоційного та соціального розвитку учнів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження апробувались у процесі участі у науково-практичній інтернет-конференції молодих науковців та студентів «Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи» (м. Івано-Франківськ, 2–3 листопада 2020 р.); III Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах Нової української школи» (м. Київ, 15 грудня 2020 р.).

Публікації. За матеріалами кваліфікаційної роботи опубліковано одні тези конференції та три наукових статті, з яких дві надруковано у співавторстві у фахових виданнях у галузі педагогіки:

1. Кравченко І. М. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів: практичний аспект. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. молодих науковців та студентів, м. Бердянськ, Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ,

Ізмаїл, Кам'янець-Подільський, Київ, Кропивницький, Мукачево, Полтава, Ужгород, Умань, Херсон, 2–3 листопада 2020 р. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2020. С. 32–34.

2. Кравченко І. М. Соціально-емоційне та етичне навчання як платформа для розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів на уроках читання в умовах НУШ. *Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 15 грудня 2020 р. Київ : ІПО КУБГ, 2020. С. 81–88.

3. Барнич О. В., Кравченко І. М., Мамчич О. Б. Творча учнівська імпровізація на уроках читання як шлях до розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у Новій українській школі. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 79. Т. 1. С. 32–36.

4. Барнич О. В., Кравченко І. М., Турчина І. С. Розвиток емоційного інтелекту при створенні креативних продуктів молодшими школярами на уроках читання. *Освіта та педагогічна наука*. 2021. № 1 (176). С. 12–21.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилось на базі Чернігівського ліцею №32 протягом вересня-жовтня 2021 року. Учасниками експерименту стали учні 2–А і 2–Г класів. Анкетуванням під час констатувального експерименту було охоплено 45 школярів. У формульованому експерименті брало участь 49 учнів.

Структура кваліфікаційної роботи. Робота написана українською мовою та складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (70 найменувань) та 5 додатків. Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 93 сторінки, основний зміст викладено на 78 сторінках комп'ютерного тексту. Робота містить 9 таблиць, загальним обсягом 5 сторінок; 3 рисунки, загальним обсягом 1 сторінка.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

1.1. Сутність понять «емоційний інтелект», «розвиток емоційного інтелекту» у контексті реалізації завдань НУШ

Концепція Нової української школи від 27 жовтня 2016 року своєю головною метою вбачає збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісно зорієнтованого підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей молодшого шкільного віку [30, с. 11]. Одним із ефективних та дієвих методів реалізації поставлених завдань є розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи. НУШ визначає для усіх компетентностей спільні вміння, якими учні початкової школи оволодівають протягом навчання на різних предметах. Одними з них стали уміння конструктивно керувати емоціями; застосовувати емоційний інтелект [29, с. 12].

Державний стандарт початкової освіти описує широку мету вивчення української мови та літератури, що включає збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей. Документ визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання школярів з мовно-літературної освітньої галузі, які безпосередньо стосується емоційного інтелекту. У 1–2 класі учні повинні навчитися розрізняти емоції інших людей, передавати власні емоції за допомогою доступних вербальних та невербальних засобів, розповідати про емоції від прочитаного тексту, показувати емоції героїв творів під час інсценізації. Школярі 3–4 класів навчаються диференціювати вербальні та невербальні засоби спілкування та обирати більш доречні, характеризувати власні, чужі емоції та емоції персонажів [13].

Аналіз Типових освітніх програм під керівництвом О. Савченко та Р. Шияна підтверджує важливість розвитку емоцій на уроках читання.

За програмою О. Савченко:

1 клас є інтегрованим курсом «Навчання грамоти». У змістовій лінії «Взаємодіємо усно» результатом навчання школярів є уміння *розказувати* про свої емоції від прослуханого; *пояснювати*, якими словами зображується характер героя (з допомогою вчителя). Уміння *розповідати* про враження від медіапродуктів міститься у змістовій лінії «Досліджуємо медіа».

У 2 класі з'являються уроки «Українська мова» і «Читання», які можуть бути як окремими курсами, так і інтегрованим. Змістова лінія «Взаємодіємо усно», окрім умінь, набутих у 1 класі, передбачає навчити учнів *розповідати* про враження, події з власного життя. Лінія «Читаємо» окреслює такі результати: учні *визначають* емоційний настрій текстів; *пояснюють* вчинки героїв твору; *пов'язують* зміст прочитаного з власним життєвим емоційно-чуттєвим та читацьким досвідом; *передають* власне ставлення до прочитаного через ілюстрування, декламацію, рольові ігри, інсценізацію; *виявляють* в тексті і *пояснюють* зміст емотиконів [51].

У 3–4 класах засвоєння мовно-літературної галузі відбувається через впровадження окремих навчальних предметів «Українська мова», «Читання». У 3 класі змістова лінія «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів» окреслює такі результати, як: *визначання* за допомогою вчителя настрою, загальної тональності твору; *розрізнення* негативних і позитивних вчинків героїв. Змістова лінія «Оволодіваємо прийомами роботи з дитячою книжкою» вбачає розвиток учнівського уміння *висловлювати* емоційно-оцінні враження про книжку, яка була прочитана.

У 4 класі попередні уміння розширюються. Так, змістова лінія «Досліджуємо і взаємодіємо з текстами різних видів» *учить виявляти* внутрішній стан героя, зміну емоційного настрою, сприймаючи невербальні засоби, поведінку; *висловлювати* емоційно-оцінні судження до вчинків героїв. А у лінії «Перетворюємо та інсценізуємо прочитане, створюємо власні тексти» розвивається уміння *інсценізувати* прочитане за допомогою вербальних і невербальних засобів [52].

За програмою Р. Шияна:

Для учнів 1–2 класів змістова лінія «Взаємодіємо усно» передбачає набуття умінь, завдяки яким учень *розуміє* емоції інших людей і уміє правильно на них реагувати; *передає* емоції за допомогою вербальних і невербальних засобів; *вирізняє* в текстах образні вислови й пояснює, які саме образи вони допомагають уявити. Змістова лінія «Читаємо» учить *словесно моделювати* власну поведінку на прикладі вчинків персонажів; *пояснювати* вчинки героїв на основі змісту тексту та власного досвіду; *зіставляти* пережиті під час читання почуття та емоції із власним емоційно-чуттєвим досвідом. Змістова лінія «Взаємодіємо письмово» пропонує учителю ознайомити школярів із піктограмами для зображення емоцій. Має великий потенціал для розвитку емоційного інтелекту лінія «Театралізуємо», яка навчає учнів *використовувати* вербальні і невербальні засоби для відтворення емоцій персонажів; *описувати* емоції від виконання ролі [53].

Для учнів 3–4 класів змістова лінія «Взаємодіємо усно» визначає такі уміння: *передбачати* й *описувати* свої емоції та емоції співрозмовника, коли пропонує для читання або перегляду книгу, фільм, гру тощо. У лінії «Читаємо» очікуваним результатом навчання є уміння *наводити приклади* вчинків героїв, які викликали емоції; *використовувати* власний емоційний досвід для оцінювання стану героїв; *пояснювати*, кому з персонажів співчуває і чому; *виражати* свої почуття та емоції щодо прочитаного мовою мистецтва. Змістова лінія «Взаємодіємо письмово» ставить за мету навчити учнів *використовувати* емотикони. Змістова лінія «Театралізуємо» окреслює такі очікувані результати: *обговорює* враження від драматизації; *імпровізує, надає варіанти* несловесних засобів, пояснюючи їх доцільність [54].

Аналітики й експерти на Всесвітньому економічному форумі (WEF) в Давосі 2016 року, зіставляючи дані попередніх форумів, створили порівняльну таблицю навичок та компетентностей, які були актуальні для успішної кар'єри у 2015 році і які стануть визначальними у 2020. Дані наведено у таблиці (Табл. 1.1).

Порівняльний аналіз ключових компетентностей WEF [56]

<i>2015 рік</i>	<i>2020 рік</i>
1. Комплексне розв'язання проблем	1. Комплексне розв'язання проблем
2. Уміння взаємодіяти й узгоджувати дії з іншими людьми	2. Критичне мислення
3. Уміння керувати людьми	3. Креативність
4. Критичне мислення	4. Уміння керувати людьми
5. Навички ведення переговорів	5. Уміння взаємодіяти і узгоджувати дії з іншими людьми
6. Контроль якості	6. <i>Емоційний інтелект</i>
7. Клієнтоорієнтованість	7. Формування власної думки та прийняття рішень
8. Формування власної думки та прийняття рішень	8. Клієнтоорієнтованість
9. Активне слухання	9. Навички ведення переговорів
10. Креативність	10. Гнучкість розуму (уміння швидко переключатися)

Дані таблиці свідчать, що в сучасному світі через зростання конфліктності в полікультурному суспільстві, через збільшення й оновлення наукових знань на першому місці залишається, як і 2015 року, компетентність щодо комплексного розв'язання проблем. Критичне мислення та креативність, що є ознакою індивідуальності людини, її особистісного розвитку, автономії вибору та дій та сприяють якнайповнішому розкриттю талантів та реалізованості потенціалу, піднялися на 2 та 3 сходинки відповідно [56, с. 39]. Очікуваною є поява емоційного інтелекту на 6 місці серед ключових компетентностей 2020 року, хоча 2015 така компетентність навіть не передбачалася і не розглядалася як важлива й актуальна. А все тому, що в останній час поширюється така тенденція: розумові здібності, високі оцінки за навчання та високий рівень інтелекту не

є запорукою успіху у майбутній професійній діяльності. Натомість стає зрозумілим, що для блискучої самореалізації необхідний розвинений емоційний інтелект та інші ключові компетентності.

Високий рівень емоційного інтелекту дитини визначає її емоційно компетентною, тобто такою, що є врівноваженою, сумлінною, доброзичливою, комунікабельною, відкритою, яка легко уживається з іншими, здатна контролювати власні емоції, адекватно оцінюючи їх природу й причину, успішно переборює перешкоди на шляху до мети, регулює прояви власного настрою й утримується від тривалого депресивного стану, співчуває іншим людям [39]. Хоча НУШ не включає емоційну компетентність у список головних компетентностей, якими мають оволодіти учні, варто сказати, що тлумачення емоційного інтелекту й емоційної компетентності науковцями є дуже подібним. На думку І. Сухопарі це пояснюється тим, що емоційний інтелект вважають сукупністю знань, умінь, здібностей визначати, розуміти, керувати емоціями власними та інших людей, а компетентність розглядається теж як динамічний набір знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що дозволяє соціалізуватися, проводити навчальну, професійну діяльність [50, с. 113–114].

Д. Гоулман запевняє у нерозривності цих понять, оскільки для досконалого опанування емоційною компетентністю потрібно опанувати основи емоційного інтелекту (самосвідомість, самоконтроль, соціальна свідомість, уміння налагоджувати стосунки) і навпаки [10, с. 17]. При цьому емоційна компетентність, як і емоційний інтелект, розвиваються поетапно в умовах постійного навчання, тренування та набуття емоційного досвіду [34, с. 30]. Нещодавно поняття «емоції» та «інтелект» у науковому колі розглядалися ученими як несумісні, оскільки емоції розуміли некерованими, інстинктивними проявами поведінки, а поняття «інтелект» визначало «вищий» рівень організації психічної діяльності людини [24, с. 70]. Однак з часом усе більше і більше учених цікавилися питанням існування емоційного інтелекту. Їхні численні праці, що досліджували причини виникнення емоцій,

взаємозв'язок їх з людським інтелектом та мисленням, сприяли поширенню поняття у психологічних та педагогічних колах. Завдяки цьому в останні роки спостерігається тенденція підвищення зацікавленості процесом розвитку емоційного інтелекту та його впливом на інтелектуальний розвиток молодшого школяра не лише науковцями, а й учителями та вихователями.

Тим не менш слід відокремлювати поняття «дитина з високим рівнем емоційного інтелекту» від поняття «дитина, що перебуває у стані емоційності». Емоційність є особливим психологічним набором якостей і властивостей, які визначають здатність людини динамічно реагувати на навколишній світ та експресивно переживати ті чи інші емоції. Вона супроводжується зовнішніми виразними рухами, бурхливими реакціями на емоційні стимули, імпульсивністю та нездатністю контролювати власні емоційні пориви. Емоційна дитина буде активно жестикулювати, зітхати та аплодувати, перебуваючи, наприклад, на виставі у театрі, але це аж ніяк не говорить про достатній рівень її емоційного інтелекту.

У своїй монографії Говард Гарднер всупереч тодішнім уявленням про існування єдиного інтелекту описав його види, серед яких: вербальний, логіко-математичний, візуально-просторовий, кінестетичний, музичний, емоційний. Останній складається з двох підвидів: внутрішньоособистісного та міжособистісного. Внутрішньоособистісний інтелект пов'язаний з умінням самоактивізуватися в діяльності для самореалізації в житті і досягненні успіху та включає в себе самоусвідомлення, самоконтроль, самомотивація, самоаналіз, адекватна оцінка себе. Міжособистісний — з умінням людини контактувати, взаємодіяти з іншими людьми, йти на компроміси, виявляти емпатію та розуміння [38, с. 37].

Поняття «емоційний інтелект» стало всесвітньо відомим у 90-х роках ХХ століття завдяки книзі Деніела Гоулмана «Емоційний інтелект», яка швидко стала бестселером. Автор зазначав, що роль загального інтелекту, рівень якого уже десятки років вимірюється шляхом проходження тестувань на визначення IQ, дуже переоцінена, адже він лише на 20% зумовлює успіх в

житті людини, тоді як 80% припадає на долю інших факторів. Серед них значне місце належить емоційному інтелекту, який сприяє особистісному зростанню, ефективності професійної діяльності та кар'єрі людини [64, с. 283]. З цим твердженням погодились вітчизняні науковці І. Аршава, О. Власова, С. Дерев'янка, Н. Коврига, Е. Носенко, які вважають емоційну компетентність ключем до успіху в усіх сферах життя, що визначено в завданнях НУШ [48, с. 297].

Появі поняття «емоційний інтелект», на думку вченого Рувена Бар-Она, значною мірою сприяла еволюційна теорія Чарльза Дарвіна, який, обґрунтовуючи процеси еволюційного розвитку, стверджував: «Коли розум дуже збуджений, ми можемо очікувати, що він миттєво вплине і на серце... Коли серце відчуває цей вплив, воно спрямує свою реакцію в мозок... при будь-якому збудженні буде мати місце суттєвий взаємний вплив і реагування між цими двома важливими органами тіла» [38, с. 37].

Поняття «емоційний інтелект» зарубіжні учені трактують по-різному: здібності відслідковувати, розрізняти власні та чужі почуття й емоції і використовувати цю інформацію для керування мисленням та діями (Дж. Мейєр, П. Селовей); набір некогнітивних здібностей, компетенцій чи навичок, які впливають на спроможність людини протистояти викликам зовнішнього середовища (Р. Бар-Он); здатність людини розуміти власні емоції й емоції оточуючих з метою використання отриманої інформації для реалізації власної мети (Д. Гоулман) [48, с. 296–297].

Аналіз досліджень вітчизняних науковців демонструє використання ними термінів, тотожних поняттю «емоційний інтелект», таких як «емоційне самоусвідомлення» (О. Власова), «емоційна розумність» (Е. Носенко), «емоційна культура» (В. Сухомлинський, М. Шпак), «емоційна освіченість» (О. Приймаченко) [12, с. 14].

У дослідженні Е. Носенко та Н. Ковриги емоційний інтелект визначається інтегральною властивістю особистості та складовою її внутрішнього світу, формою виявлення позитивного ставлення людини до

себе, інших, світу, що відображає ціннісне значення емоційного інтелекту. О. Власова прирівнює емоційний інтелект до емоційно-інтелектуальної здатності, яка виражається у емоційній сенситивності, обізнаності та здатності управляти емоціями, що дозволяють людині контролювати відчуття психічного здоров'я, душевної гармонії [21, с. 16, 18]. Ю. Бреус розглядає емоційний інтелект як складний конструкт ментальних здібностей, що пов'язані з оперуванням емоційною інформацією та формуванням емоційного досвіду людини [4, с. 6].

Спільним у трактуванні емоційного інтелекту є тлумачення його як здатності до сприйняття, розуміння і керування емоціями [5, с. 44], що у подальшому відіграє неабияку роль у формуванні та становленні особистості, побудові успішних міжособистісних відносин у соціумі та у розкритті внутрішнього творчого та інтелектуального потенціалу школяра.

Моделей емоційного інтелекту існує безліч, оскільки автори по-різному обґрунтовують теоретичні підходи до його розуміння. Поширеною є модель дослідників Дж. Мейєра і П. Селовея, яка має назву — модель здібностей. У своїй структурі вони виділяють чотири складові емоційного інтелекту:

1) *точність оцінки та вираження емоцій*: здатність визначати емоції за думками, фізичним станом, виглядом та поведінкою, точно виражати емоції і пов'язані з ними потреби;

2) *використання емоцій в розумовій діяльності*: здатність зрозуміти, як використовувати емоції і думати більш ефективно, що дозволяє бачити проблему з різних ракурсів;

3) *розуміння емоцій*: вміння визначати джерело емоцій, класифікувати їх, розпізнавати зв'язок між емоціями і словами, інтерпретувати значення емоцій, розуміти складні почуття;

4) *управління емоціями*: вміння використовувати інформацію, яка передається через емоції, а також викликати або усуватися від них залежно від користі, вміння керувати власними і чужими емоціями [48, с. 297].

Кожна окрема складова реалізує когнітивний компонент, який формує здатність розуміти, пізнавати, усвідомлювати, сприймати власну емоційну сферу та емоції інших людей. На основі моделі здібностей та емпіричних досліджень Д. Гоулман запропонував «змішану модель» емоційного інтелекту, яка має 2 складові — особистісну та соціальну:

Особистісні навички: ці можливості визначають, як ми керуємо собою.

1. Самосвідомість:

- емоційна самосвідомість: аналіз власних емоцій та усвідомлення їх впливу на нас; використання інтуїції під час прийняття рішень;
- точна самооцінка: розуміння сильних сторін та меж можливостей;
- упевненість у собі: почуття власної гідності та адекватна оцінка своєї обдарованості.

2. Самоконтроль:

- приборкання емоцій: уміння контролювати руйнівні емоції, імпульси;
- відкритість: прояв чесності та прямоти; надійність;
- адаптивність: гнучке пристосування до мінливої ситуації та подолання перешкод;
- воля до перемоги: наполегливе бажання покращувати продуктивність задля відповідності внутрішнім стандартам якості;
- ініціативність: готовність до активних дій та вміння не упускати можливості;
- оптимізм: уміння позитивно дивитись на речі.

Соціальні навички: ці здібності визначають, як ми керуємо нашими відносинами з людьми.

1. Соціальна чуйність:

- співпереживання: уміння прислухатися до почуттів людей, розуміння їхньої позиції та активний прояв співчутливого ставлення до їхніх проблем;
- ділова обізнаність: розуміння поточних подій, ієрархії відповідальності та політики на організаційному рівні;
- запобігливість: здатність визнавати та задовольняти потреби інших;

2. Управління відносинами:

- натхнення: уміння вести за собою, маючи захоплюючу картину майбутнього;
- вплив: володіння тактиками переконання;
- допомога у самовдосконаленні: заохочення розвитку здібностей інших людей за допомогою відгуків та настанов;
- сприяння змінам: здатність ініціювати перетворення, удосконалювати методи управління та вести людей у новому напрямку;
- урегулювання конфліктів: вирішення суперечок;
- зміцнення особистих взаємин: культивування та підтримка мережі соціальних зв'язків;
- командна робота та співпраця: взаємодія з іншими людьми та створення команди [9, с. 53].

Також однією із визнаних моделей емоційного інтелекту модель емоційного й соціального інтелекту Р. Бар-Она. У ній емоційний інтелект є сукупністю розумових та особистісних якостей. Автором виділено п'ять складових емоційного інтелекту:

- 1) *пізнання власної особистості* (поінформованість про власні емоції, впевненість у собі, самоповага, самореалізація, незалежність);
- 2) *навички міжособистісного спілкування* (міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність, співпереживання, емпатія);
- 3) *здатність до адаптації* (вміння вирішувати проблеми, проявляти гнучкість, реально оцінювати ситуацію, пристосовуватись до нових умов);
- 4) *управління стресовими ситуаціями* (стійкість до стресу, контроль за імпульсивністю);
- 5) *домінування позитивного настрою* (щастя, оптимізм).

Теорія Р. Бар-Она виводить емоційний інтелект з області інтелектуальних здібностей і розглядає швидше як компетентність в сфері емоційних проявів [27, с. 327].

Дослідник Д. Люсін розглядає емоційний інтелект як здатність розуміти власні емоції, емоції інших людей і управляти ними. Учений виявив певні чинники, які мають вплив на емоційний інтелект: когнітивні здібності (швидкість і точність обробки емоційної інформації); уявлення про емоції (як про важливе джерело інформації про себе та інших); особливості емоційності (емоційна стійкість та емоційна чутливість) [28, с. 63].

Варто відрізнити емпатію від емоційного інтелекту, оскільки вона є складовою міжособистісного інтелекту та означає емоційну чутливість щодо переживань іншої людини [12, с. 99]. У перекладі з грецької «емпатія» означає сильне, глибоке почуття, наближене до страждання [1, с. 115]. Аналізуючи дослідження М. Шпак, було виявлено взаємозв'язок між рівнем емоційного інтелекту та рівнем емпатійних ставлень школярів, які учена виділила на основі отриманих даних:

I рівень — дисонансні емпатійні ставлення. Учні мають стійку негативну спрямованість на іншого. У відносинах це проявляється в байдужості до їх потреб, запальності, агресивності або злорадості.

II рівень — егоцентричні емпатійні ставлення. Учні мають нестійку негативну спрямованість на оточуючих, оскільки за певних умов можуть бути як агресивними, так і співчутливими. Діти співпереживають, здатні відчувати емоційний стан інших, ставити себе на їх місце, але не проявляють реальної співдії, задовольняючи, перш за все, особисті інтереси.

III рівень — суб'єктноцентричні емпатійні ставлення. Учні мають нестійку позитивну спрямованість на іншого, адже інколи діти проявляють лише співпереживання, а прагнення до реальної співучасті ситуативне. Це зумовлено віковими особливостями, адже поряд з розвинутою рефлексією недостатньо розвинене уміння долати прояви егоцентризму.

IV рівень — дієві емпатійні ставлення. Учні характеризуються досить добре розвинутою антиципацією та умінням долати прояви егоцентризму, проте недостатні сила і глибина переживань не завжди реалізують вибудовану модель поведінки. Стимулом для бажання допомогти є зовнішній

контроль, мінімальна витрата енергії на допомогу тощо. Учні частіше надають підтримку лише близьким друзям, співчуття проявляють не самотійно, а за ініціативою учителя, наслідуючи його приклад.

V вищий рівень — *альтруїстичні емпатійні ставлення*. Учні мають стійку позитивну спрямованість на іншу людину, яка завжди реалізується у конкретних справах. У них добре розвинена рефлексія, антиципація, уміння долати прояви егоцентризму. Учні миттєво відчують стан іншої людини, прогнозують розвиток ситуації і реалізують допомогу навіть на шкоду власним потребам й інтересам. Альтруїстична спрямованість молодших школярів стає особистісною установкою і проявляється у доброзичливості, поступливості й готовності активно турбуватися про інших. [66, с. 86–87].

Емоційний інтелект має власну структуру, в основі якої групи здібностей. Взаємозв'язок його компонентів та функцій наведено у таблиці (Табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Взаємозв'язок компонентів та функцій емоційного інтелекту [18, с. 87]

<i>Група здібностей</i>	<i>Компоненти емоційного інтелекту</i>	<i>Функції емоційного інтелекту</i>
Когнітивні здібності	1. Сприйняття емоцій. 2. Розуміння емоцій.	Інтерпретативна — дозволяє розкодувати емоційну інформацію, формує емоційний досвід.
Емоційні здібності	1. Керування емоціями.	Регулятивна — сприяє стану емоційного комфорту, адекватності зовнішнього вираження емоцій.
Адаптаційні (поведінкові) здібності	1. Керування емоціями в стресових ситуаціях. 2. Самомотивація.	Адаптивна і стресозахисна — актуалізація, стимулювання резервів людини в ускладнених ситуаціях.
Соціальні здібності	1. Соціальна емпатія. 2. Управління чужими емоціями.	Активізуюча — забезпечує гнучку спроможність до узгодження у спілкуванні.

З огляду на виокремлені 4 групи здібностей проаналізуємо психологічні типи емоційного інтелекту молодших школярів, які були визначені М. Шпак:

Раціональний тип (когнітивні здібності є провідними) виявляється у здатності добре розуміти власні емоції та емоції інших. Дитина може усвідомити факт емоційного переживання у себе чи інших; ідентифікувати емоцію, яку переживає сама чи інші; легко і швидко словесно виразити емоцію; розуміє причини появи емоції та їх наслідки. Характеризується високим рівнем емоційного самопізнання, розвинуеною рефлексією.

Емоційний тип (емоційні здібності є провідними) визначається підвищеною чутливістю до емоціогенних ситуацій, стійкою схильністю до переживань емоцій певної категорії, сильнішим і частішим виявленням емоцій, розвинуеною вербальною і невербальною емоційною експресією.

Соціально-адаптивний тип (адаптаційні здібності є провідними) характеризується здійсненням емоційного самоконтролю та саморегуляції, що забезпечує соціальну пристосованість, розширює адаптивний потенціал поведінки в емоціогенних ситуаціях. Схильні до емоційної креативності (автентичного емоційного самовираження).

Соціально-комунікативний тип (соціальні здібності є провідними) виявляється у добре розвиненій емпатії, відсутності емоційних бар'єрів у спілкуванні, здатності легко встановлювати емоційний контакт, виявляти емоційну гнучкість у стосунках з іншими.

Гармонійний тип (усі групи здібностей розвинені майже на однаковому рівні) визначається емоційно-інтелектуальною зрілістю, відсутністю тривожно-депресивних переживань, здатністю до емоційного самопізнання, саморегуляції, що забезпечує емоційну задоволеність образом «Я», стосунками з іншими людьми і життям в цілому [68, с. 91–94].

Отже, поняття емоційного інтелекту є вкрай важливим у світі сучасної науки, адже його розвиток має вплив на психічне здоров'я школярів, їхні навички соціалізації, впевненість у собі — на усе те, на що спирається НУШ.

1.2. Специфіка розвитку емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку

Реформування початкової освіти в Україні є важливим процесом, оскільки освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації [37]. Формування та розвиток емоційного інтелекту перебуває у прямій залежності від стану здоров'я молодших школярів. Відомості моніторингів здоров'я в останні роки невтішні. Комплекс діагностичних досліджень говорить, що великий відсоток учнів мають розлади емоційної сфери. Науковець М. Шпак, узагальнюючи власні спостереження, свідчить про «відсутність психологічно обґрунтованої системи запобігання стресогенних впливів на дітей» [69, с. 71]. Через це постає необхідність у залученні учителя до здійснення комфортного з психологічної точки зору процесу розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи. Так положення концепції НУШ закликають до перебудови системи початкової освіти та переходу до особистісного орієнтованого навчання. З огляду на це держава створює такі умови, за яких школа прагне не тільки навчити школярів учитися та використовувати отримані знання у реальних життєвих ситуаціях, а й піклується про психічне та емоційне благополуччя дітей, створює ситуацію успіху і доброзичливу атмосферу для навчання і виховання учнів.

Емоційний інтелект розвивається упродовж усього життя, проте варто починати розвивати його у початковій школі, оскільки цей вік вважається сенситивним періодом, коли учням хочеться щиро розповідати про свої почуття, переживання та емоції; коли вони дійсно починають надавати сенс власним і чужим емоціям та намагаються знайти причину пережитої емоції; коли школярі схильні до швидкої зміни настрою, тим самим виражаючи емоційну нестійкість.

Згідно з дослідженнями В. Мухіної дитина молодшого шкільного віку перебуває у великій емоційній залежності від вчителя. Так званий емоційний голод, тобто потреба учня у позитивних емоціях впливового дорослого,

визначає поведінку дитини у багатьох аспектах. У молодшому шкільному віці перед дітьми постають нові перешкоди, які потрібно долати, зокрема комунікація з однокласниками. Здобуваючи нові знання, слухаючи казки й історії, які читає вчитель, споглядаючи явища природи, розглядаючи ілюстрації в книжках і орієнтуючись водночас на емоційне ставлення вчителя до того, що вивчається у школі, дитина засвоює не тільки навчальний матеріал, але і її оцінку дорослим. Вона вчиться емоційно-ціннісному ставленню до навколишнього світу [23, с. 141]. Учитель для учня початкової школи є взірцем, який дитина намагається в усьому сліпо наслідувати. Однак прихильність дітей покоління «альфа» учитель повинен завоювати, адже вони приймуть певні учительські правила лише тоді, коли зрозуміють, що їм це дійсно зрозуміло, цікаво та потрібно. У цьому полягає складність формування емоційного контакту між педагогом та учнем.

Учитель має створювати емоційно розкуту атмосферу у класі. Аби дійти порозуміння з молодшими школярами не варто наголошувати на серйозності соціальної ролі учня та перешкоджати вияву правдивих емоцій дітей. Однак часто зустрічаються випадки, коли учитель забороняє виражати емоції («Припиніть сміятись...»), витісняє їх («Мені все одно...»), відчужує («Хлопчики не бояться...»), накладає табу на їх виявлення («Не показуй іншим, який ти...») [44, с. 15]. Установлюючи подібні емоційні бар'єри, педагог будує стіну між собою та учнями, оскільки не відбувається емоційного обміну, не демонструються справжні емоції та почуття дітей. Для учнів початкової школи не менш важливо бачити в учителі друга, наставника, людину, яка посміхається, дивується, сміється, засмучується так само, як і вони. Спостерігаючи за емоціями учителя, діти мають можливість розширювати власний емоційний досвід.

До того ж педагогам варто плекати позитивні емоції. Молодшому школяреві потрібно спроектувати ситуацію успіху, дати відчути радість задоволення від виконаної роботи, порадіти разом із ним, щоб приємні відчуття й позитивні емоції закріпились, сприяли прагненню досягти нових

цілей [61, с. 156]. Але це не означає, що можна забувати про існування негативних емоцій, які є частиною емоційної сфери молодшого школяра. Негативні емоції потрібно помічати, проговорювати, шукати причини їх появи та вміти керувати ними та переводити з негативу у позитив.

Наприкінці уроку часто учителі просять школярів порефлексувати та відповісти на подібні запитання: Яке завдання вам сподобалося? Які емоції воно викликало (схвилювання, радість, страх)? Чи змогли ви опанувати емоції під час перегляду відео? Яка інформація вас здивувала? Хто вважає, що трудився на повну силу? тощо. Подібна рефлексія змушує учнів вдатися до осмислення власних емоцій, суджень чи вчинків, а отож розвиває емоційний інтелект. Рефлексія також передбачає самосприймання та самооцінювання з позиції партнера по спілкуванню. Наприклад, коли педагог здійснює виховний вплив на учня, в останнього виникають думки типу: «Що він думає про мене?», «Яким він хоче, щоб я був?», «Який я є насправді?». Зрозуміти іншу людину на рефлексивному рівні — означає зрозуміти, як вона ставиться до тебе в конкретній ситуації соціальної взаємодії [65, с. 106].

Загалом специфіка розвитку емоційного інтелекту залежить від психологічних особливостей протікання і розвитку емоційної сфери, на що потрібно зважати під час педагогічного впливу на емоції учнів. Емоційний розвиток у молодшому шкільному віці випереджає інтелектуальний, інакше учень матиме труднощі і внутрішні конфлікти: неприйняття себе та інших, невміння співпрацювати, невміння управляти емоціями тощо [22, с. 165–166]. Багато відомих психологів (Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, Г. Костюк, П. Якобсон та інші) активно займалися дослідженням емоційного розвитку молодших школярів та змогли розкрити якісно нові особливості емоційної сфери:

- втрата дитячої безпосередності (розуміння учнем змісту емоцій, узагальнення переживань, набуття смислу, формування логіки почуттів);
- підвищена чутливість, вразливість;
- відвертість у виявленні емоцій;

- емоційна нестійкість (схильність до частих змін настрою, бурхливих і короткочасних афектів);
- розвиток уміння володіти своїми почуттями (слабке усвідомлення і розуміння власних емоцій та емоцій інших людей, що призводить до неадекватних учнівських реакцій у відповідь);
- розвиток соціальних емоцій (розвиток почуття відповідальності, довіри до людей, егоїзм та здатність до співпереживання);
- поява рефлексії (здатність усвідомлювати власні емоції, вчинки, думки).

Тож варто забезпечувати емоційність освітнього процесу, з огляду на перелічені особливості емоційної сфери учнів початкової школи [48, с. 297].

Більшість психологів, що спеціалізуються на вивченні емоційного інтелекту та психології емоцій, вважають, що основними емоціями є: щастя, здивування, смуток, страх, гнів; до них додаються сором, провина, зневага, відчай, цікавість. Усі ці базові емоції задіяні у вирішенні фундаментальних питань поточного життя, що вимагає швидкої реакції. Вираз основних емоцій універсальний, тому їх можна швидко і правильно розпізнати [70, с. 164].

З віком почуття і переживання школяра початкової школи стають складнішими, більш диференційованими. Характер емоційної поведінки учня змінюється: він уже більш стримано проявляє свої емоції, особливо у класному колективі [66, с. 86]. Специфіка розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку ще полягає у вікових та статевих відмінностях, на які слід обов'язково звертати увагу. У період з 3 до 11 років відбувається поетапний розвиток 9 компонентів розуміння емоцій, в якості яких П. Харріс (Paul L. Harris), Ф. Понс (Francisco Pons) і М. де Росней (Marc de Rosnay) виділяють: розпізнавання лицьової експресії емоцій; розуміння зовнішніх причин виникнення емоцій; розуміння зв'язку між бажанням і емоцією; розуміння зв'язку між переконаннями і емоціями; розуміння впливу нагадування про подію як активатора емоції; розуміння регуляції емоцій;

розуміння потенційної розбіжності між пережитою і вираженою емоцією; розуміння змішаних або амбівалентних емоцій; розуміння провини [16, с. 66].

Узагальнюючи результати експериментального дослідження М. Шпак, можемо зробити такі висновки щодо вікової та статевої специфіки емоційних проявів молодших школярів:

Діапазон і динаміка вираження емоцій. Радість, інтерес і здивування є найпоширенішими емоціями, що говорить в цілому про позитивне ставлення учнів до того, що відбувається. Однак досить часто у дітей спостерігаються й емоції страху, сорому, провини, горя. До того ж емоція страху є стабільною протягом навчання у початковій школі. В учнів 1–2 класів більше проявляється емоція сорому, що пов'язано з вищим рівнем моральної вихованості. В учнів 3–4 класів частіше проявляється емоція провини, що зумовлено вищим рівнем емоційного самоусвідомлення, з більш критичною власною оцінкою себе. Аналізуючи статеві відмінності, варто зазначити, що дівчатам більш притаманні різкі зміни настрою та схильність до афектів, ніж хлопцям [67, с. 72–73].

Рівень емоційності, рівень розвитку емоційного компоненту емоційного інтелекту. Високий рівень емоційності найбільше проявляється у першокласників, що свідчить про надмірну силу емоцій та несформоване уміння контролювати інтенсивність емоцій. Учні 2–3 класів мають менш високий рівень емоційності, а у випускників 4 класу знову спостерігається його підвищення, що пов'язано з критичним ставленням до себе та здатністю до рефлексії. Аналізуючи статеві відмінності, було виявлено, що більша емоційність властива дівчаткам [67, с. 74]. Дівчата виражають свої емоції експресивно за допомогою вербальних і невербальних засобів, а хлопці більше контролюють прояв емоційної експресії. Це пов'язано з тим, що дівчата частіше «викидають» свої негативні емоції назовні, обговорюють їх, тоді як хлопці частіше тримають свої емоції всередині [67, с. 76].

Дидактична теорія має у своєму арсеналі велику кількість принципів, які мають обов'язково реалізовуватися на шкільних уроках. Саме принципи

визначають загальний зміст уроку, добір методів, прийомів навчання та організаційних форм. Одним із них є принцип емоційності, що передбачає формування у школярів зацікавленості до знань та спрямований на розвиток внутрішніх мотивів учіння на засадах співтворчості і співробітництва вчителя й учнів. Вимоги, які висуваються до принципу емоційності, такі:

- виховувати в дітей почуття радості від успіху в навчанні;
- засобами навчання формувати в учнів почуття подиву;
- розвивати емоційне (зацікавлене) ставлення до процесу і способів здобуття знань;
- формувати у школярів уміння керувати та контролювати власні настрої, емоції та почуття [62].

В. Сухомлинський вважав, що опанування знань, набуття умінь та навичок невідривно пов'язано з вихованням дитячих почуттів, тому освітній процес має стати для школярів джерелом інтересу і духовного збагачення. Василь Олександрович писав: «Спостерігаючи протягом багатьох років розумову працю учнів початкових класів, я переконався, що в періоди великого емоційного піднесення думка дитини стає особливо ясною, а запам'ятовування відбувається найінтенсивніше. Думка учня початкових класів невід'ємна від почуттів і переживань. Емоційна насиченість процесу навчання, особливо сприймання навколишнього світу, — це вимога, що висувається законами розвитку дитячого мислення» [61, с. 156].

Специфіку розвитку емоційного інтелекту молодших школярів зумовлюють також біологічні та педагогічні чинники, які впливають на нього. Д. Гоулман до біологічних чинників відносить:

- домінування правої півкулі, яка відповідає за творчість, уяву, інтуїцію, сприйняття образів, що допомагає краще розпізнавати емоції оточуючих за мовною інтонацією, невербальними ознаками;
- властивості темпераменту, активність екстравертів більш спрямована на зовнішній світ, ніж на себе, вони більш здатні до адекватного реагування на дії та почуття інших людей;

• рівень емоційного інтелекту батьків та їх сімейний дохід впливає на рівень емоційного інтелекту дітей [48, с. 298].

Дослідниця І. Сухопара до педагогічних чинників, які сприяють розвитку емоційного інтелекту молодших школярів, відносить такі:

- 1) емоційність учителя;
- 2) атмосфера емоційного комфорту;
- 3) емоційне спілкування в освітньому середовищі;
- 4) партнерські взаємини, взаємодія, співпраця школярів;
- 5) діяльність, що приносить успіх, радість, емоції, важливий результат;
- 6) активні, рухливі форми організації навчальної і виховної діяльності, які викликають емоції, переживання;
- 7) емоційність змісту матеріалу, що вивчається;
- 8) наочність, яка збуджує почуття, емоції, викликає яскраві образи;
- 9) мультимедійні засоби;
- 10) комплекс вправ, завдань, які допомагають виявляти, розуміти, контролювати власні емоції та емоції інших [48, с. 298–300].

Результатом розвитку емоційного інтелекту стає особистість, яка усвідомлює свої емоції та вміє ними керувати, добре розуміється на емоціях інших людей, здатна ними управляти, тобто управляти людьми [55, с. 173].

1.3. Вплив сучасної дитячої літератури на розвиток емоційної сфери учнів

Дитяча література, яка насичена образами, метафоричними фразами, емоційними вигуками тощо, безперечно впливає на емоційну сферу дітей молодшого шкільного віку, удосконалює їхнє чуттєво-образне мислення та є необхідною складовою у формуванні творчого потенціалу та емоційного інтелекту. Вона, як правило, створюється дорослими, які намагаються врахувати всі потреби та бажання дітей. Уважається, що дитячі твори повинні в першу чергу мати виховний вплив на читачів, виконувати освітню функцію, крім того, навчати основам гідного поведіння у суспільстві та

шанобливого ставлення до людей. Окрім того, такі завдання творів для дітей, як розвиток естетичного смаку та відчуття прекрасного є беззаперечними [63, с. 333]. Один із парадоксів нинішньої соціокультурної ситуації полягає у тому, що діти і дорослі по-різному розуміють, що таке справжня книга. Дорослі вважають основними завданнями книги її здатність викликати сильні емоції, глибокі переживання, здатність до розмірковування, моральний зміст [6, с. 243]. Для дітей цікавими видаються твори, в яких разом із захоплюючим сюжетом та незвичайними персонажами звучить яскраве, колоритне, емоційне мовлення. Це одна з найважливіших вимог, які висуваються до дитячої літератури [63, с. 333].

В. Сухомлинський стверджував, що «слово допомагає глибше відчутти найтонші відтінки краси природи, а краса природи ніби закріплює в свідомості дітей... емоційне забарвлення слова, доносить до свідомості й серця його музику, аромат» [15, с. 115]. Педагог говорив, що діти бачать світ по-своєму, як художню творчість, тому усі образи насичені емоційним забарвленням, а думка не існує без почуттів, емоцій і переживань [47, с. 99–100]. Молодші школярі за допомогою дитячої літератури навчаються на основі аналізу вчинків героїв твору висловлювати своє емоційне ставлення щодо персонажів: які герої подобаються, які риси характеру приваблюють, чому саме тощо; помічати та розуміти найбільш яскраві художні засоби, які прикрашають мову (метафори, порівняння, емоційні вигуки). Отож, учні розвивають уміння визначати та ідентифікувати емоційні стани героїв творів.

Однією з головних переваг літератури визначено те, що художнє слово може замінити моралізаторське, доволі не ефективне, слово вчителя, подати зразки педагогічних чи життєвих ситуацій, розкривати життєві смисли, спостерігати за відносинами людей, переживати, співпереживати, відчувати, співчувати, радіти, тобто в образній формі пізнавати людей, світ і себе в цьому світі, проживати чуже життя, як своє, і виносити свій емоційний і ціннісний досвід спілкування, кохання, дружби, життя.

Літературна творча діяльність сприяє вихованню емоційно-ціннісного ставлення до світу як особистісної характеристики, яка передбачає здатність людини бути співпричетною до духовного світу іншого [2, с. 25].

Особливо цінним матеріалом для розвитку емоційного інтелекту є казки. Казки показують дітям поетичний і багатогранний образ своїх героїв, залишаючи при цьому простір уяві. Моральні поняття, яскраво представлені в образах персонажів, закріплюються в реальному житті і взаєминах з близькими людьми, перетворюючись у моральні еталони, якими регулюються бажання і вчинки дитини [32, с. 26, 28]. Окрім прозових творів, впливає на емоційний інтелект та формує емоційно-оцінні судження поезія, зокрема ліричні вірші. Ступінь засвоєння емоційності поетичного твору, якість аналізу та виховний вплив значною мірою залежить від того, наскільки якісно школярам буде подано ознайомлення з текстом під час первинного прослуховування. Тому учителю необхідно володіти безперечними навичками виразного, чіткого читання поезії з метою правильно передати настрої твору, емоції та почуття автора, використовуючи вербальні та невербальні засоби. Результатом стане поява інтересу у школярів до прочитаного та їхній емоційний відгук. На етапі первинного синтезу варто з'ясувати загальне враження школярів від уперше почутого вірша. Доречними є запитання на зразок: Які емоції ви відчули під час прослуховування? Що найбільше запам'яталось, сподобалось? [33, с. 327].

Проаналізуємо роботу над розвитком емоційного інтелекту засобом вірша Мар'яни Савки «Запах Різдва» з підручника з читання 3 класу [43, с. 76]. Учителю варто запропонувати такі запитання для розкриття емоцій та почуттів школярів та розуміння власного ставлення до прочитаного: Який настрої викликав у вас вірш? Які картини ви побачили за його змістом? Що вас вразило, захопило, а що здивувало? Який опис у вірші вам сподобався найбільше? Розкажіть, який для вас запах Різдва? Які кольори ви «побачили», читаючи вірш? Які запахи «відчули»? Спробуйте на аркушах зобразити колір Різдва тощо.

Значне місце в дитячій літературі займає весела книга. Вона сприяє вихованню почуття гумору, а почуття гумору пов'язане з переживанням позитивних емоцій, з умінням помічати смішне, розуміти жарти і жартувати, сміятися над собою [11]. Зазвичай під час прослуховування дражнилок, гуморесок, мирилок, лічилок у школярів виникає щира посмішка, сміх, здивування, вони пригадують смішні епізоди із власного життя, які нагадують події із сюжету. Завдяки таким книгам школяр починає розуміти, що позитивні емоції набагато кращі за негативні, оскільки вони піднімають настрій та розвивають уміння не зважати на щось погане та не тримати негатив у собі. Також учні підсвідомо ознайомлюється з поняттями іронії та самоіронії, які є визначальними у розумінні різниці між жартом та образою.

Отож, дитяча література є могутнім зряддям впливу на емоційну сферу учнів початкової школи, на формування етичних цінностей та розвиває емпатію, співпереживання і повагу до емоцій інших. Адже кожний літературний жанр розширює життєвий досвід дитини, формує її майбутню модель поведінки на прикладі персонажів творів.

2016 року навчальну програму з читання було оновлено. Незабаром на платформі EdEra відбулося її відкрите обговорення вчителями, батьками та науковцями. Найактивніше піднімалося питання кола читання, його осучаснення. Було вирішено оновити коло читання в кожному класі, ввівши імена сучасних дитячих письменників, вилучивши імена тих, кого немає в підручниках (оскільки підручники на цьому етапі не змінюватимуться), та тих, чиї твори за змістом не відповідають реаліям життя. У зв'язку з оновленням кола читання був складений список імен дитячих письменників, який надала Національна бібліотека для дітей. Тож були включені нові імена до кола дитячого читання. Слід мати на увазі, що запропонований список авторів був складений за рекомендаціями керівників електронних ресурсів «Казкарка», «Varabooka», де представлена дитяча література, і є орієнтовним, тому учитель може коригувати його на власний розсуд з огляду на читацькі уподобання класу [31, с. 6]. Дані наведено у таблиці (Табл. 1.3).

**Список дитячих письменників та поетів,
рекомендованих для кола читання [31, с. 7–8]**

Клас	Нові імена, які включені до кола читання
2	Ніна Найдич, Галина Малик, Сашко Дерманський, Марина Павленко, Марина та Сергій Дяченки, Лариса Ніцой, Леся Воронина, Оксана Луцєвська, Ігор Січовик, Дмитро Кузьменко (Кузько Кузякін), Оксана Кротюк, Любов Відута, Сергій Пантюк, Віктор Терен, Мар'яна Савка, Наталка Поклад, Григорій Фалькович, Тетяна Стус (Щербаченко), Катерина Міхаліцина.
3	Василь Голобородько, Іван Андрусяк, Михайло Григорів, Валентина Вздутьська, Василь Симоненко, Дмитро Кузьменко (Кузько Кузякін), Галина Вдовиченко, Зірка Мензатюк, Катерина Бабкіна, Лариса Денисенко, Леонід Шиян, Оксана Караванська, Іан Вайброу, Карл Коллоді, Джеремі Стронг, Нузет Умеров.
4	Дмитро Білоус, Любов Забашта, Анатолій Костецький, Олеся Мамчич, Володимир Лучук, Оксана Сенатович, Михайло Чабанівський, Оксана Іваненко, Саша Кочубей, Галина Ткачук, Мар'яна та Тарас Прохаськи, Ірен Роздобудько, Іван Андрусяк, Юлія Смаль, Роальд Дал, Пауль Маар, Марія Парр.

Тож проаналізуємо потенціал підручника з читання для 2 класу щодо розвитку емоційного інтелекту [42]. У цьому підручнику комплексно реалізовано три змістові лінії мовно-літературної галузі: «Взаємодіємо усно»; «Читаємо»; «Досліджуємо медіа». *Змістова лінія «Взаємодіємо усно»* покликана створити умови для діалогу, співпраці, партнерства у взаємовідносинах усіх суб'єктів освітнього процесу. У підручнику вміщено завдання, що передбачають різні форми навчальної взаємодії учнів: колективну, групову, парну. Ця взаємодія як спеціально організована навчальна ситуація, передбачає створення усного журналу до Дня матері «Все починається з мами» [36, с. 120], виконання і презентація колективної

роботи за завданнями «Медіавіконця» (створення листівок, афіш [42, с. 67, 82]; підготовка і показ вистави «Хто зігріє кошеня?» [42, с. 83–84] тощо. Така діяльність приносить успіх, радість, емоції, важливий результат, розвиває емпатію, взаємодопомогу.

Також підручник пропонує цікаві запитання, спрямовані на визначення, розрізнення емоцій, для бесіди після ознайомлення з твором. Наприклад, сприймання вірша Ліни Костенко «Перекинута шпаківня» [42, с. 116] має таку настанову: «Послухайте вірш. Звертайте увагу, що вчитель читає зі співчуттям, а що — з докором». Пропонуються такі запитання вчителя на перевірку учнями розуміння прослуханого: Які почуття викликав у тебе вірш? Яка біда трапилася зі шпаченятами? Чому так сталося? Прочитай вірш. Розглянь малюнок. До яких рядків він? [36, с. 72–73].

Змістова лінія «Читаємо» є найбільш об'ємною і багатофункціональною. Її реалізація має багато цілей, однією з яких є формування в учнів навичок та умінь висловлювання свого ставлення до прочитаного, сприймання художнього тексту як засобу збагачення особистого емоційно-чуттєвого, соціального досвіду. Переглянувши зміст, ми бачимо, що коло читання якісно оновилося, оскільки з'явилося чимало нових текстів, які мають особистісну, емоційно-ціннісну значущість для сучасних дітей, враховують нову ситуацію розвитку нашого суспільства і водночас доступні їхньому розумінню. У тому числі підручник містить твори, що мають виразний потенціал щодо розвитку емоційного інтелекту другокласників, наприклад: оповідання Василя Сухомлинського «Як Наталка в Лисиці хитринку купила», «Глуха дівчинка», «Покинуте кошеня», Ніни Бічуї «Пиріжок з вишнями», Оксани Кротюк «Шкідлива звичка», Оксани Радущинської «Кишенькові гроші»; казки Юрія Ярмиша «Зайчик і Вовчик», Галини Малик «Чому Равлик ховається?», Марії Манеру «Збори іграшок», Василя Сухомлинського «Хлопчик і Дзвіночок Конвалії», «Нехай будуть і Соловей, і Жук»; притча Марії Чумарної «Товар і покупець».

Окрім цього, розвитку емоційного інтелекту сприяють завдання, які навчають другокласників:

- відчувати свої емоції, почуття, ділитися ними;
- розпізнавати настрій, емоції героїв твору;
- знаходити у текстах слова, вислови, що позначають емоції, почуття;
- розуміти, що є важливим у стосунках між людьми;
- висловлювати емоційно-оцінні судження стосовно спілкування і вчинків героїв;
- прогнозувати можливі рішення морально-етичних проблем;
- розуміти важливість саморегуляції, самоконтролю стосовно свого мовлення і вчинків [40, с. 66–68];
- порівнювати емоції, вчинки персонажів із прикладами з власного життєвого досвіду.

Наведемо приклад опрацювання оповідання Василя Сухомлинського «Глуха дівчинка» [42, с. 80–81]. Його емоційним потенціалом є уміння школярів визначити і назвати емоції та почуття, які відчувають герої твору (наприклад, радість, байдужість, несправедливість, образа, розгубленість). Потім пропонуються запитання для бесіди, які спрямовані на розвиток емоційного інтелекту: Які почуття викликає у вас оповідання? Які почуття виявляли дівчатка, що були в палаті? Чи запитували дівчатка Ніну про її бажання? Які почуття вона переживала? • Як можуть надалі спілкуватися ці дівчатка? Варто запропонувати школярам завершити речення та обговорити їх сенс: Дівчатка, які були в палаті, добре чули вухами, але в них було... (*глухе серце*). Слухати треба не тільки вухами, а й... (*серцем*).

З метою допомогти учням навчитися розпізнавати, розрізняти та правильно називати власні емоції та почуття персонажів у кінці підручника вміщений Словничок настроїв і почуттів [42, с. 139], який стане опорою на перших етапах роботи дітей з визначенням емоцій. Емоції та почуття відображено графічно за допомогою смайликів, з якими школярі добре знайомі.

Змістова лінія «Досліджуємо медіа» має на меті підготувати школярів до розвивальної і безпечної взаємодії з інформаційним простором [36, с. 79–80]. Однак завдання, які пропонує підручник, розраховані на групову або колективну роботу, де учні повинні згуртовано вирішувати питання, розуміти емоції, бажання один одного, уміти знаходити компроміс задля створення спільного творчого продукту (фотоколаж, вистава, листівка тощо).

Проаналізуємо можливості медіапроєкту «Класна газета» [42, с. 114–115] для розвитку емоційного інтелекту. Медіапроєкт передбачає обговорення у групах пропозицій щодо створення газети, вибір найкращих ідей, розподіл обов'язків, проведення інтерв'ю про враження від роботи. Під час роботи у групі учні вчаться попереджувати конфлікти, враховувати інтереси кожного, практикуються в управлінні емоціями інших, розвивають стресостійкість та лідерський потенціал.

Отож, бачимо, що зміст підручника з читання, який оновлений за концепцією НУШ, у повному обсязі розкриває навчальний матеріал у емоційно-ціннісному та діяльнісному ключі.

2016 року Міністерство освіти і науки видало нові Хрестоматії для 1–2 [59] та 3–4 [60] класів, до яких увійшли твори зазначених авторів. За твердженням Лілії Гриневич, це було зроблено для того, щоб діти знайомилися із творчістю сучасних авторів, училися любити. До того ж за старою програмою у початковій школі робили наголос на читанні на швидкість. Тож оновлена програма акцентує увагу на зміні пріоритетів, вважаючи, що важливо навчити учнів читати вдумливо, правильно трактувати прочитане, висловлювати власне ставлення [58].

Сучасна читацька аудиторія — це вільні діти, відкриті до світу, значно менше за попередні покоління обмежені кордонами, реальними чи віртуальними. Вони сприймають світ багатогранно й неупереджено. Це перше покоління цифрової ери, яке не уявляє життя без електронних пристроїв і завдяки інтернету має безперешкодний доступ до інформації. Нинішні діти потребують літератури, співзвучної їхнім запитам,

зацікавленням та реальним щоденним ситуаціям. Тому в оновленій хрестоматії — твори для читання, які відображають сучасний світ, а також ті, що дають уявлення про минуле й традиції українського народу.

Учителю необхідно враховувати, що сучасна дитяча література спирається на категорії цінностей:

Особисті цінності полягають у збагаченні дитячого досвіду. Науковці дитячої літератури (наприклад, Шарлотта Хак) виокремлюють такі функції:

- Насолода. Якщо дітям цікаво читати й вони насолоджуються читанням, то швидко розвинуть любов до слова й стануть «затягнутими» читачами.

- Уява. Дитяча література розвиває та збагачує дитячу фантазію й уяву, надаючи можливість «без кордонів» домислювати життя та досвід людей.

- Досвід та відкриття. Читаючи сучасні книжки, діти пізнають досвід та моделі поведінки, притаманні їм, їхнім одноліткам та дорослим з їхнього кола спілкування. Також вони споглядають моделі поведінки, які, можливо, їм невідомі, і в такий спосіб пізнають внутрішній світ людини та природу людських взаємин.

Універсальні цінності. З сучасної дитячої літератури діти пізнають і закріплюють загальнолюдські цінності особистості в соціальному, духовному та матеріальному бутті.

Освітні цінності полягають у збагаченні лексичного запасу, розвитку читання, навичок мовлення та письма. Також дитяча література впливає на фонологічний розвиток, розуміння синтаксичних конструкцій, упізнання текстових і мисленневих конструкцій.

Саме з огляду на ці засади сформовано перелік текстів хрестоматії [59, с. 3–4]. «Родзинкою» хрестоматії стали яскраві кольорові фотографії авторів та цитати авторів про їхнє дитинство, спогади та проблеми, які схожі на проблеми сучасних школярів, перше захоплення книгою, відвідування бібліотеки та щирі факти з життя, які цілком зрозумілі учням молодшого шкільного віку та змушують їх посміхнутися, ствердно кивати головою з

приводу прочитаного. Усе це стирає кордони між маленькими читачами та дорослими письменниками, що, у свою чергу, спонукає дітей емоційно реагувати на тексти. Саме така література є корисною у розвитку емоційної сфери школярів.

Зазвичай, якщо попросити початківців назвати відомих їм українських письменників і поетів, ми почуємо імена Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки. Однак, у більшості випадків учні не зможуть назвати прізвищ сучасних українських письменників, поетів та виглядатимуть розгубленими. І це зовсім не їх провина. Нова ж Хрестоматія познайомить дітей з ними та зацікавить своїми фантастичними, емоційно забарвленими творами.

Сучасна дитяча література безперечно впливає на розвиток емоційної сфери учнів молодшого шкільного віку. Найяскравіше цей вплив виявляється через складову внутрішньоособистісного інтелекту — рефлексію, яка, у свою чергу, має свої підвиди:

- комунікативна рефлексія — література розвиває здатність дитини формулювати певні переконання про внутрішній світ персонажів, пояснює причини їхніх вчинків, емоцій;
- кооперативна — художня література дозволяє на прикладі взаємодії героїв аналізувати систему стосунків, тож учні можуть побачити як реагують герої творів на різні ситуації, як діють у них, які наслідки їх чекають;
- особистісна — література дає можливість визначити та критично оцінити властивості, якості, поведінкові характеристики, статус персонажа [35, с. 142].

2019 року видавництво «Ранок» надрукувало серію книг «Слухай серцем», авторами яких є сучасні українські письменники. До серії увійшли книги: 1) Віталій Бугара «Велике серце»; 2) Галина Ткачук «Зелена білка буде моєю»; 3) Таня Стус «Моя Ба»; 4) Ольга Купріян «Суперклей для вази»; 5) Аня Хромова «Титепетль сердиться»; 6) Ольга Купріян «Мамонт»; 7) Настя Музиченко «Сни для канапи». Сенс книг дуже глибокий, оскільки за дитячою історією стоїть важлива мета — дати змогу учням і учителю разом

проговорити та краще зрозуміти важливі емоції та почуття. Безперечно, вони сприяють розвитку емоційного інтелекту, збагачують дитину емоційно.

Продемонструємо емоційний потенціал на прикладі книги А. Хромової «Титетпель сердиться». Історія переносить дитину у далеку Мексику, де є справжній вулкан, який руйнує все навкруги, коли його злять. Насправді вулкан — це людина, усередині якої бурлять палкі емоції та почуття. Отож, книга навчає справлятися з негативом, стримувати свої внутрішні «вулкани». Учителю варто запитати дітей: Чи важливо контролювати емоції? Чи завжди потрібно стримувати у собі «вулкани»? Які наслідки можуть бути? тощо.

Проаналізувавши серію книг «Слухай серцем» можемо сказати, що вона відповідає таким критеріям: актуальність тематики, емоційний потенціал, морально-етичний зміст, наявність когнітивного компоненту та практична зорієнтованість змісту. З огляду на те, що учитель може добирати твори для позакласного читання на власний розсуд, ми вважаємо, що такий читацький матеріал буде доречним на уроках роботи з дитячою книжкою.

Отож, як ми бачимо сучасна дитяча література має неабиякий вплив на емоційну сферу учнів молодшого шкільного віку. Завдяки їй учні вчаться виявляти емпатію, розуміти почуття інших, менш схильні до тривожного стану та депресії, більш ефективно керують емоціями. Однак за статистикою в останні роки збільшується число дітей з емоційною нестійкістю, що серйозно ускладнює взаємини дитини з навколишнім світом, з оточуючими людьми. Такі учні проявляють агресію, у них переважає середній рівень навчальних досягнень, низька концентрація уваги, відсутній інтерес до навчальної діяльності [7, с. 99–100]. Зважаючи на це сучасна дитяча література змінює свої орієнтири та добирає такі твори, де учні зможуть впізнати себе чи своїх друзів, провести аналогію зі своїм життям, відшукати способи вирішення проблем, розвинути навички емпатії та емоційний інтелект.

1.4. Психолого-педагогічні аспекти удосконалення емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання

Мета літературної освіти полягає не лише у формуванні комунікативної та читацької компетентностей, але й у збагаченні емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів [13].

Розвиток емоційного інтелекту у жодному разі не повинен здійснюватися виключно на уроках читання або у межах будь-якого іншого навчального предмета. Використання різноманітних ігор, вправ, методів та прийомів під час моделювання освітнього процесу демонструватиме інтегрованість системи навчання та систематичність розвитку емоційного інтелекту молодших школярів [55, с. 175]. Відомо, що у школах Великої Британії, Мальти, Канади, Іспанії існують спеціальні інтегровані курси, метою яких є розвиток складових емоційного інтелекту. Японські школи створюють такі умови навчання, які так чи інакше впливають на емоційну сферу дітей, наприклад уроки милування на природі, створення учнями малюнків, віршів за враженнями від побаченого [41, с. 9]. Однак уроки читання можна використовувати у якості таких, що удосконалюють емоційний інтелект учнів, адже вони вирізняються особливою емоційною атмосферою. Правильно організований урок, який насичений завданнями та дидактичними іграми, що спрямовані на розкриття емоційного змісту твору, виявлення та добір засобів художньої виразності та загалом сприяють розвитку емоційної сфери початківця, з легкістю може стати самостійним тренінговим заняттям з розвитку емоційного інтелекту.

Для здійснення роботи щодо емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання важливо дотримуватися певних умов, а саме:

- створення позитивного емоційного настрою на уроках читання в учнівському колективі;
- уміння учителя виявляти емоції, досконале, творче володіння вербальними і невербальними засобами для передачі емоційного настрою твору, характерів персонажів, показу способів вираження емоцій і почуттів;

- наявність емоційного змісту художніх творів дитячої літератури, добір творів різноманітних за жанрами, тематикою, які викликають емоції, почуття, створюють яскраві образи;
- перевага групових і парних форм роботи, де учні вчаться розуміти емоції однокласників і впливати на емоційний стан ровесників;
- застосування на уроках вправ, ігор, які вчать називати, виражати, розуміти свої емоції та емоції інших людей, керувати власним емоційним станом [49, с. 274].

Аналіз програми з літературного читання для загальноосвітніх навчальних закладів (2–4 класи) висвітлює в одній із шести змістових ліній Державного стандарту з читання, а саме — «Досвід читацької діяльності», окремий елемент якої передбачає формування в учнів художньо-образного мислення, основою якого є емоційно-чуттєве сприймання та аналіз прочитаного. Учні початкової школи розвивають уміння звертати увагу на вибір автором слів, їхнього емоційного навантаження, розуміють, яке значення мають художні засоби (засоби виразності), вчаться установлювати зв'язок між ними, уміють виділяти з тексту основну думку твору для більшого розуміння емоційної тональності тексту. Зазначені читацькі уміння дають можливість учням краще розуміти зміст твору, власні емоції та почуття від прочитаного, формулювати емоційно-оцінні судження та розвивати внутрішньоособистісний та міжособистісний інтелект [26, с. 5].

Емоційно-почуттєва сфера впливає на повноцінне сприймання і розуміння художнього твору, адже читацькі емоції є складовою процесу сприймання художнього твору. Читацькі емоції — це чуттєвий відгук читача, його переживання, які виникають у процесі сприймання літературного твору. Уміння емоційно відгукуватися на художні образи і картини є важливим читацьким умінням, без якого неможливе повноцінне сприймання та інтерпретація художнього тексту. Специфіка діяльності емоційної сфери дозволяє виокремити такі її складові:

1) *Емоційні читацькі реакції на зміст твору.* Такі емоції викликають персонажі, зовнішність героїв, їхні якості, вчинки, події, ситуації, у які потрапляють герої твору, образи природи та ін. Так, герой твору може подобатися, викликати у читача емоційну чутливість до переживань персонажів твору, співчуття, а може й не подобатися. На оцінювання фактів, подій, описаних у творі, вчинків персонажів, впливає емоційне сприйняття твору читачем. Це проявляється у тому, що до деяких героїв ми ставимося позитивно, навіть поблажливо, вибачаємо їм негативні вчинки, а іншим не пробачаємо жодного проступку. Крім цього, уміння читача відчувати, розрізняти емоції і почуття персонажів, реагувати на їхню поведінку дозволяє йому уявно приєднатися до героїв, пережити ті ж емоції і почуття.

2) *Емоційні читацькі реакції може викликати художня форма твору, майстерність письменника* — краса слова, ритм, звукосполучення, оригінальність створення образу тощо. Ці реакції проявляються, наприклад, у таких оцінках: «Як ніжно звучать ці рядки!», «Як красиво написано!», «Цей вірш заворожує», «Коли я читав цей твір, то уявляв себе у вирі подій» тощо.

З метою розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів доцільно, по-перше, раціонально використовувати «емоційний» потенціал навчального матеріалу, який подано у чинних підручниках з читання (насамперед це робота над художнім твором, у процесі якої варто вчити учнів аналізувати власну почуттєву сферу, емоції героїв та автора твору); по-друге, матеріал підручника необхідно доповнювати додатковими завданнями, які сприятимуть розвиткові у молодших школярів емоцій і почуттів. Так, працюючи над твором, учням доцільно пропонувати запитання та завдання, спрямовані на розкриття емоційної сфери героїв твору, емоцій і почуттів автора та виявлення особистісного ставлення до прочитаного.

Як свідчать спостереження, молодші школярі (особливо учні 1–2 класів) часто не знаходять потрібних слів, щоб висловити свої почуття і ставлення. З огляду на це необхідно збагачувати словник учнів словами, які виражають різні емоції і почуття.

Складним, проте необхідним, є вміння виразно прочитати твір, тобто прочитати так, щоб передати настрій твору, емоції і почуття персонажів та своє ставлення до подій і героїв твору. Навчити дітей передати свої почуття і ставлення допоможе аналіз художнього твору і постановка завдання: наприклад, «Прочитати вірш так, щоб передати слухачам радісний настрій» [8, с. 279–281].

Науковець Ю. Савченко упевнена, що розвиток емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці має проходити за принципом «від простого до складного», тобто слід починати з основних емоцій і поступово переходити на їх відтінки:

- читання книг з аналізом настрою і почуттів персонажів;
- різні види театрів;
- ігрові вправи на розуміння емоцій («Вгадай настрій», «Рожеві окуляри», «Видихни негатив» тощо);
- ситуації з життя дітей;
- демонстрація фотографій, малюнків осіб з основними емоціями і пізніше з відтінками емоцій;
- малювання «власного настрою», а також близьких, друзів та аналіз причин настрою;
- естетичне сприйняття світу [44, с. 14].

Неможливо уявити урок читання без використання творів різних видів мистецтва — музика, живопис, архітектура, скульптура, художня фотографія, театр, кіномистецтво, танець, декоративно-прикладне мистецтво тощо. Це все спонукає молодших школярів до відчуття і прояву різноманітних емоцій та почуттів, тому позитивно впливає на розвиток емоційного інтелекту учнів. Згідно із золотим правилом Яна Амоса Коменського, учень повинен сприймати твір одночасно усіма аналізаторами. Тоді школярі зуміють «бачити» музику, а картини «чути».

Розвитку емоційного інтелекту сприяють відкриті запитання за змістом твору, тобто такі, що передбачають відповіді на питання: Чому? Навіщо? За

яких умов чи обставин? З якою метою? Яким способом? тощо. Важливо влітати такі типи запитань у бесіди, як такі, що активізують мисленнєву діяльність та слугують каталізатором для глибшого проникнення у сюжет твору, зокрема у характер персонажів. Однак для того, щоб школярі навчилися легко керувати своїми емоціями, важливо упевнитися у тому, чи розуміють учні природу виникнення емоцій, їх роль у житті людини. З цією метою вважаємо за потрібне згадати американський комедійно-драматичний мультфільм 2015 року «Inside Out» («Думками навиворіт»). Його головна ідея полягає у тому, що емоції — це інформація, що дає людині важливі знання. Головною героїнею є 11-річна школярка Райлі та основні людиноподібні емоції (Радість, Печаль, Страх, Відраза і Гнів), які живуть у свідомості дівчинки — мозковому центрі, та управляють дівчачою поведінкою і вчинками за допомогою пульта керування.

Мультфільм висвітлює важливі проблеми, такі як здатність до самопожертви заради спільного блага (вчинок слона Бінго-Бонго, який задля щастя дівчинки залишився назавжди у Проваллі забуття), важливість підтримки й розуміння емоцій та почуттів батьками, учителями, а також крихкість дитячої душі та емоційної сфери дитини.

У мультфільмі пояснюється зрозумілою мовою, що без Печалі, Страху, Злості та Відрази навіть найвпевненіша і найзавзятіша Радість не зможе зробити Райлі щасливою кожену секунду. Щастя полягає не тільки в радості, а у контролі та узгодженні усіх емоцій. Інколи треба хлопцям та дівчатам виплакати, іноді позлитися — і це абсолютно нормально. Тож ми б рекомендували переглянути мультфільм дітям, які заплуталися у собі, у своїх емоціях, які шукають відповіді на запитання. Пояснення окремих моментів у мультфільмі дорослими (за потреби) допоможуть учням навчитися приборкувати емоції та керувати ними. Варто з'ясувати такі питання: Які ви знаєте емоції, чому вони виникають? Чи можна визначити найважливішу емоцію? Чи погоджуєтесь із думкою Радості про те, що Печаль зовсім непотрібна емоція? Чому? Чи можна нав'язати емоцію щастя, як це роблять

батьки Райлі, прохаючи бути її «щасливою дівчинкою»? Які емоції відчували б ви, опинившись у такій ситуації, коли маєте покинути усе: рідне місто, школу, друзів? Чи прислухаєтеся ви до свого внутрішнього голосу? Навіщо говорити про свої емоції та розуміти їх? До яких наслідків може призвести замовчування емоцій? Чи умієте ви відчувати чужий емоційний стан? Що вам підказує, що в іншої людини поганий настрій?

Як бачимо, уроки читання є потужним засобом удосконалення емоційного інтелекту школярів молодшого шкільного віку. Діти дуже чутливо сприймають літературні тексти, вливаються у атмосферу тих подій, які описуються, але ще більш емоційно учні реагують на казки і оповідання, які придумані ними самими. При цьому важливо звернути увагу на процес створення казки: як діти працюють у колективі, чи чують пропозиції один одного, чи намагаються знайти компроміс тощо.

Отже, для удосконалення емоційного інтелекту школярів учителю варто добирати ефективні методи, форми і прийоми розвитку емоційної сприйнятливості дітей. Учителю важливо враховувати їхній попередній емоційний та життєвий досвід. Удосконаленню емоційної сфери сприяє поєднання уроку з образотворчим, музичним, художнім мистецтвом. Педагог має зважати на особистісні можливості кожної дитини і розуміти, що неможливо досягти однакового рівня емоційного інтелекту у всіх школярів класу. З огляду на це потрібно брати до уваги те, що процес розвитку емоційного інтелекту протікає індивідуально у кожного учня.

Висновки до розділу I

Сучасний етап реформування шкільної системи освіти зумовив ряд змін та вимог щодо навчання, виховання та розвитку учнів. Значна увага приділяється актуальній проблемі, а саме розвитку емоційного інтелекту школярів — формуванню та удосконаленню комунікативних і соціальних компетентностей. Це підкріплюється психологічними особливостями школярів початкової школи, вік яких є сенситивним для навчання

вибудовувати ефективні відносини з іншими, розуміти власні емоції, управляти ними, проявляти емпатію до навколишнього світу.

Поняття «емоційний інтелект» має безліч трактувань, однак найчастіше визначається як сукупність знань, вмінь, здібностей визначати, розуміти, керувати емоціями власними та інших людей. Наявність численних моделей емоційного інтелекту, розроблених зарубіжними ученими, визначають актуальність проблеми, однак дещо менше розкрито особливості розвитку емоційного інтелекту у дітей молодшого шкільного віку.

Специфіка розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи полягає у вікових та статевих відмінностях, психологічних особливостях протікання і розвитку емоційної сфери, адже емоційний розвиток в молодшому шкільному віці випереджає інтелектуальний. Окрім цього учителю слід зважати на біологічні та педагогічні чинники, які впливають на особливості ефективності формування та удосконалення емоційного інтелекту дітей.

Метою літературної освіти є не лише формування комунікативної та читацької компетентностей, але й збагачення емоційно-чуттєвого досвіду молодших школярів. Визначено, що уроки читання є найбільш емоційно насиченими та відкритими до нових методів, форм роботи щодо розвитку емоційного інтелекту. Доведено, що неабиякий вплив на емоційну сферу учнів має книга, яка збагачує молодшого школяра як інтелектуально, так і морально, естетично та емоційно. Проаналізовано потенціал різних літературних жанрів щодо розвитку емоційного інтелекту дітей — казки, вірші, малі фольклорні жанри (лічилки, дражнилки, жартівливі діалоги, гуморески).

Аналіз нового Державного стандарту початкової освіти, типових програм для 1–2, 3–4 класів (під керівництвом О. Я. Савченко, Р. Б. Шияна), Хрестоматій для 1–2 та 3–4 класів, оновленого підручника з читання (2 клас) демонструє нові підходи до розвитку емоційного інтелекту на уроках читання. Серед змін визначальними є такі: оновлення кола читання, поява

нових змістових ліній, очікуваних результатів навчання, додавання завдань, запитань після творів, які спрямовані на визначення емоцій персонажів, їхніх відчуттів тощо.

Розкрито значення симбіозу читання з музикою, живописом, архітектурою, скульптурою, художньою фотографією, театром, кіномистецтвом, танцем, декоративно-прикладним мистецтвом тощо. Це все спонукає молодших школярів до відчуття і прояву різноманітних емоцій та почуттів, тому позитивно впливає на розвиток емоційного інтелекту учнів.

У цьому випадку є необхідним дотримання таких умов, як: створення позитивного емоційного настрою; досконале, творче володіння учителем вербальними і невербальними засобами; наявність емоційного змісту художніх творів, вибір творів різноманітних за жанрами, тематикою; перевага групових і парних форм роботи; застосування на уроках вправ, ігор, які вчать називати, виражати, розуміти свої емоції та інших людей, керувати власним емоційним станом.

Отже, дотримання вищеописаних умов та систематична робота зі школярами підвищує рівень розвитку їхнього емоційного інтелекту, що є суттєвим чинником на шляху до успіху.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ ЧИТАННЯ

2.1. Методика розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання

Потенціал уроків читання у сучасній початковій школі є дуже значним у контексті інтелектуального та емоційного розвитку учнів. Нова українська школа відверто пропагує думку про те, що у нинішньому інформаційному світі з незліченною кількістю технологій, ресурсів та можливостей зовсім не раціонально навчати школярів теорії літератури, будувати аналіз творів за одною єдиною схемою. Адже важливо не вкласти у дитячу голову певну кількість знань мовно-літературної галузі, а навчити застосовувати ці знання у житті, використовуючи набутий досвід, розвинути здатність співпереживати, мислити, уявляти, сприймати, пропускаючи через себе за допомогою використання вправ для розвитку емоційного інтелекту зокрема.

Однак не усі учителі готові перезавантажитися та переглянути свої погляди на організацію освітнього процесу та реалізацію освіти в цілому у стінах закладу освіти. Фахівці звикли працювати за певним шаблоном з року в рік і не бажають відкриватися новому. Незважаючи на це, учням-початківцям, навпаки, дуже імпонують уроки з використанням вправ для розвитку емоційного інтелекту, адже для них це щось незвичне, цікаве, креативне, нове. У цьому ми впевнилися протягом здійснення дослідно-експериментальної роботи.

Важливість впровадження вправ для розвитку емоційного інтелекту на уроках читання ще обумовлюється тим, що часто учителі самі відповідають на свої ж запитання типу «Що відчуває герой?», «Яка подія підштовхнула його так вчинити?». Ми виокремили кілька поширених причин цього явища:

1. Учні знають і хочуть відповісти, але не можуть дібрати слова, які могли б описати їхні емоції. Дійсно, у молодшому шкільному віці діти легко

розрізняють емоцію радості від суму, емоцію злості від здивування, однак говорити про більш складні емоції та почуття такі як, сором, зневага, любов, тривога, захоплення, викликають труднощі в учнів. Наша методика пропонує декілька вправ, що мають на меті розширення активного словника дітей та вчить правильно називати емоції та розрізняти їхні відтінки.

2. Учителі поспішають з метою дотримання динаміки уроку і школярі не встигають проаналізувати себе, свій емоційний стан, обрати більш влучні слова. Тому педагоги починають «допомагати» учням, підказуючи відповіді, які діти повторюють луною. Така практика нітрохи не впливає на розвиток емоційного інтелекту, а скоріше навпаки, оскільки учитель може підказати тільки ті емоції, які відчуває він. Навіть тоді, коли замало часу, учителю потрібно дати час для роздумів.

3. Учителі зарано ставлять перед учнями запитання про емоції, почуття героя. Наприклад, перед аналізом твору дітям важко «спіймати» емоційний стан героя, оскільки вони ще не заглибились у сюжет. Тому педагогу варто спочатку провести вступну бесіду та разом з учнями визначити: «Хто такий головний герой?», «Які його дії призвели до тих чи інших подій?», «Чого він прагнув?», «Хто його підтримував?» тощо.

4. Учні не розуміють вчинків головного героя, тому що історія не резонує зі школярем у світовідчутті. Проблеми персонажа не є актуальними у житті дитини і їй не цікаво спостерігати за його емоціями. Тут завдання учителя полягає у пошуку способів зацікавлення. Варто перенести сюжетну проблематику на реалії сьогодення, тобто слід звернутися до досвіду учня та його уяви, поставивши запитання інакше: «Якби ти опинився у такій ситуації, щоб ти зробив? Що відчував?».

5. Учні емоційно закриті та не бажають висловлюватися. У цьому разі значну вагу має встановлення доброзичливої, емоційно стабільної атмосфери у класі, настроїв школярів та учителя. Не варто змушувати учнів відповідати, адже у всіх бувають «сумні» дні. Але якщо ситуація повторюється, педагогу слід індивідуально попрацювати з окремими учнями, а також шукати або

запропоновані нами використовувати вправи, які сприяють розвитку емоційного інтелекту. І цей перелік можна продовжувати з огляду на різноманітність особистостей школярів та педагогів. Розвиток емоційного інтелекту у кожної дитини протікає індивідуально, зважаючи на темперамент, вік, ситуацію у родині та приклад батьків тощо.

Незважаючи на це, можемо сказати, що на сьогодні питання важливості та необхідності формування та удосконалення емоційного інтелекту молодших школярів перебуває на стадії модернізації. Це простежується у якісних змінах нормативних документів, програм, форм організації роботи, методів, прийомів та засобів навчання. Актуальність упровадження методики розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання продиктована вимогами часу та новим баченням моделі випускника школи, який має бути цілісною особистістю, патріотом та інноватором. Крім того, розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку обумовлений змінами пріоритетів на ринку праці, де роботодавці хочуть бачити таких працівників, які здатні критично мислити, вміють і прагнуть вчитися протягом усього життя, легко співпрацюють з колективом, а також вміють керувати власними емоціями і вправно розкодовують емоції майбутніх колег. Прищепленню учням вказаних умінь, навичок та якостей сприятиме використання учителем вправ для розвитку емоційного інтелекту на уроках читання.

Учитель має враховувати дитяче ставлення до прочитаного або прослуханого / переглянутого, з розумінням приймати те, що не всім дітям може сподобатися твір. Часто останнє може бути пов'язано з тим, що дитина звикла блокувати в собі ті емоції, які викликав у неї художній твір. У такому разі вона скаже, що твір їй не сподобався. Також твір може когось не зацікавити своєю тематикою, жанровою специфікою. Це може викликати в певних учнів та учениць нудьгу. Тож якщо вчитель дійсно дбає про розвиток емоційного інтелекту, то має обговорювати з учнями їхні різні емоції та емоційні стани з приводу прочитаного твору: від захоплення до нудьги. З

попереднього впливає, що будь-яке обговорення прочитаного / прослуханого / переглянутого має починатися в класі з обміну емоціями. У такій ситуації більш доречним спочатку є питання вчителя «Кому сподобалося?», «Кому не сподобалося?», а вже потім перехід до більш детального обговорення питання «Чим вам сподобався / не сподобався цей вірш (або оповідання, п'єса)?». Обговорення дитячих уподобань, а не нав'язування дітям власних оцінкових суджень щодо того чи того твору — тільки в такий спосіб учитель може впливати на розширення емоційно-чуттєвого досвіду учнів та учениць і розвиток їхнього емоційного інтелекту. Особливого значення в цьому контексті набуває робота з використанням різних засобів для фіксації емоцій і почуттів [46, с. 79].

Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів має відбуватися послідовно та включати такі етапи:

I. Мотиваційно-ціннісний (етап усвідомлення) — формування готовності дітей до пізнання світу, його закономірностей; до самопізнання, що полягає в усвідомленні впливу емоційної сфери на життєдіяльність, відповідальності за власні емоційні переживання.

II. Пізнавальний — засвоєння молодшими школярами інформації про внутрішній світ людини та місце емоцій і почуттів у ньому (емоції, їхні види, функції, причини виникнення, рівні прояву; способи управління емоціями).

III. Навчальний — виконання вправ, спрямованих на усвідомлення емоційних станів, набуття навичок регуляції власної емоційно-почуттєвої сфери в умовах освітнього процесу.

IV. Практичний — реалізація набутих компетентностей для запровадження змін у реальному житті.

V. Творчий — передбачає креативне застосування компетентностей у певних життєвих ситуаціях [34, с. 30].

Методика розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання не має чіткої покрокової траєкторії застосування, тобто учитель на власний розсуд обирає вправи, які краще підходять до відповідної

теми уроку, вносить корективи до змісту, мети вправ та за потреби добирає додаткову наочність. Вправи здебільшого ігрового характеру, адже такі «форми роботи сприяють створенню позитивного фону на уроці, зняттю психологічних бар'єрів, зниженню фізичного та емоційного навантаження» [57, с. 147].

Пропонуємо вправи на розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання, що увійшли до запропонованої нами методики, та були практично реалізовані нами під час проведення формувального етапу дослідження:

1) *Актори.*

Мета: тренувати вміння показувати потрібну емоцію та розпізнавати емоційний стан за характерними ознаками.

Завдання: обрати героя якогось твору та продемонструвати його провідні емоції, характер за допомогою рухів, голосу, міміки, жестів тощо. Учасники мають вгадати героя та емоцію, яку показує учень. Той, хто відгадав, показує емоцію наступним [45, с. 61].

Примітка: рекомендуємо проводити гру тоді, коли учні закінчують вивчення розділу підручника. Тоді учень зможе обирати будь-якого персонажа з творів, які вони опрацьовували, а інші діти — відгадувати.

2) *Судді та адвокати.*

Мета: навчати школярів рефлексувати, розпізнавати емоції героя, розрізняти негативні і позитивні емоції та розуміти причини їхньої появи.

Завдання: учням пропонується об'єднатися у дві команди: «Судді» та «Адвокати». На основі прочитаного твору «судді», які повинні звинуватити героя твору, знаходять його негативні риси, пояснюючи чому саме герой так вчинив, а «адвокати» мають урівноважити негативні якості героя, віднайти позитивне в його вчинках та виправдати їх [45, с. 61].

3) *Що я чую, що я бачу (групова робота).*

Мета: розвивати емоційно-чуттєве сприймання учнів, учити переживати побачене і почуте.

Завдання: учасники об'єднуються у дві команди. Після читання поезій, в яких описані звуки, барви, перша команда розповідає про те, що вона бачила (наприклад, зелені луки, верби схилились над річкою, все залите сонячним промінням тощо), друга — про те, що чула (наприклад, легеньке шелестіння листя, хлюпотіння води) [17, с. 52].

4) *Будиночки казкових героїв.*

Мета: збагачувати емоційно-чуттєвий досвід учнів, розвивати художню спостережливість, учити розрізняти емоції.

Завдання: Учитель дає дітям дві заготовки, на яких зображені контури, наприклад, казкового палацу (контури мають бути однаковими) і пропонує розфарбувати їх таким чином, щоб один був палацом доброго казкового героя, а другий — злого. Суть завдання полягає в тому, щоб навчити дитину передавати настрій за допомогою кольорів. Наступного разу можна запропонувати не будиночки, а кораблі, літаки, добру та злу чарівницю тощо [17, с. 54].

Примітка: не обов'язково брати героїв з діаметрально протилежними настроями (добрий — злий). Буде цікавіше подивитися, як учні розфарбують будиночки двох добрих героїв, яка різниця буде між малюнками.

5) *Що робити?*

Мета: формувати у школярів уміння проявляти емпатію, співпереживати, навчати дітей приймати людей з усіма їхніми недоліками.

Завдання: учні стають активними співучасниками, намагаючись допомогти покращити настрій, дати поради, вирішити складну ситуацію героя твору. Наприклад, під час ознайомлення з оповіданням М. Манеру «Шарлотта отримує... тринадцять балів!» [43, с. 14–15], учитель, недочитуючи останні два абзаци, запитує в учнів: Що відчуває дівчинка, коли усі почали насміхатися з неї? Уявіть себе другом / подругою Шарлотти. Що ви скажете їй? Що порадите зробити (вибачитися перед батьками та учителькою, поплакати, вибігти з класу тощо)? Як ви можете підняти настрій дівчинці?

У рамках цієї вправи буде корисно запропонувати учням скласти для Шарлотти мотиваційну афірмацію (коротку установку), щоб підтримати її або чогось побажати. Наприклад: «Ти дуже наполеглива, оцінки не мають значення!» або «Попроси вибачення, я вірю у тебе».

б) *Компас емоцій.*

Мета: учити школярів ідентифікувати емоції інших, розпізнавати зв'язок між словами та емоціями.

Завдання: кожна група отримує картки з написаними емоціями [Див. Дод. А]. Перелік можна доповнювати. Під час первинного читання казки учителем групи викладають картку з тією емоцією, яку відчув герой, потім наступну картку. Кількість викладених карток може бути різною. У кінці групи пояснюють на якому моменті вони викладали картки і чому цей момент викликав в них відповідну емоцію [19, с. 33].

Примітка: за умови викладання карток з емоціями, які відчув не персонаж твору, а сама дитина при прослуховуванні / читанні варто роздати набір карток кожному учневі.

7) *Скринька емоцій.*

Мета: розвивати образне мислення, удосконалювати уміння точно розпізнавати та виражати власні емоції, учити «знаходити» асоціації до емоцій через усі органи чуття.

Завдання: створюється скринька. Після вивчення казки діти «складають» у неї все, що асоціюється у них з нею візуально, на слух, смак, нюх і дотик. Потім учитель обговорює з дітьми пережиті емоції [19, с. 34].

8) *Музична імпровізація.*

Мета: розвивати уміння перейматися внутрішнім світом героя, уміння вичленити з образу потрібні емоції та розуміти їх.

Завдання: алгоритм роботи продемонструємо на прикладі казки Анатолія Дімарова «Для чого людині серце» [43, с. 93–97]: 1. Спробуйте передати за допомогою музики атмосферу казки. Яка за характером музика підійшла б? Чому? 2. Які музичні інструменти ви використаєте для того, щоб

зіграти мелодію для дівчинки, яка плаче у лісі? Яка це буде музика за настроєм? 3. Прослідкуйте, чи змінювався настрій дерев'яного чоловічка протягом казки? Передайте за допомогою інструментів настрої героя на початку казки, при зустрічі з дівчинкою, з лікарем, коли побачив у лісі хлопчика, у кінці казки. Які зміни ви помітили?

Примітка: проведення вправи не вимагає від дітей і вчителя знань із теорії музики та практичних умінь гри на інструментах. Можливе використання інструментів для елементарного музикування, наприклад: ксилофон, металофон, барабан, маракаси, бубонці, сопілка, кастаньєти, бубон, дзвіночки, трикутник, дощовиця тощо. Можна навіть використовувати повсякденні звуки, як-от: стук пальцями об парту, плеск у долоні, шурхіт обкладинки зошита тощо [3, с. 34].

9) *«Якби я...».*

Мета: розвивати здатність до адаптації, уміння правильно реагувати на подію та підбирати емоції, інтонацію.

Завдання: учні придумують нові повороти у сюжеті чи альтернативну кінцівку для твору та потім проєктують поведінку, настрої героїв на ці зміни. Пояснимо, як це працює, на прикладі оповідання Василя Сухомлинського «Спляча книга» [43, с. 34–35]. Після ознайомлення з ним учням пропонується стати героями твору, наприклад, Книгою, і показати її реакцію на те, чого не було. За сюжетом Книгу ніхто не читав, через що вона дуже сумувала, тож учитель ставить перед учнем таке завдання: «Уяви, що зрештою Книгу взяв почитати хлопчик. Як відреагувала на це Книга, яку не брали до рук багато років? Які емоції вона відчула?» Таким чином, учень як справжній актор, показує невеличку імпровізовану сценку.

Примітка: вправа дозволяє «увійти» у літературний образ, зануритися у внутрішній світ героя та передбачити його дії чи емоції на не існуючу подію, репліку тощо [3, с. 35].

10) *Сканер героя (авторка В. Концева).*

Мета: вчити емпатії, розвивати уміння розуміти, поважати чужі емоції.

Завдання: учні разом з учителем складають характеристику літературного героя шляхом заповнення схеми-шаблону [Див. Дод. Б]: голова — «Про що думає герой?», «Які у нього думки?»; мовленнєве віконце (цитата, описова фраза) — «Що говорить герой?»; руки — «Що робить герой?», «Якими є його вчинки?», «Чим займається?»; ноги — «Куди герой йде?», «Де він знаходиться?», «Де його місце?»; серце — «Що герой відчуває?»; місце під ногами — важливі факти, події, які вплинули на подальші вчинки («Що сталося з героєм, що він став таким зараз?») та фундамент світогляду героя («На чому тримаються погляди героя?», «Чому він думає так, а не інакше?»).

Примітка: В. Концева зазначає, що існує кліше, за яким учні зазвичай засуджують героїв, однак цього не потрібно робити. Слід учить дітей проявляти емпатію: «Чому герой так вчинив?», «Що його спонукало до такого вчинку?», «Чого бракувало герою?», «Як він переживав цю подію?» [20, с. 85].

11) *Колесо емоцій.*

Мета: учить розуміти, називати власні емоції, удосконалювати вміння правильно їх виражати.

Завдання: учитель знайомить школярів з колесом емоцій Роберта Плутчика [Див. Дод. В], пояснюючи, що вони можуть звертатися до колеса протягом уроку. Під час читання твору важливо періодично запитувати у дітей: «Які емоції зараз переживає герой?», «Що відчував герой, коли...?», «Які емоції викликає вчинок героя?», «Які емоції у вас викликає твір?» тощо. Так учні прослідковують, як змінювалися емоції героя протягом твору.

Примітка: Краще покласти колесо емоцій кожному учню на парту.

12) *Крива емоцій (колективна робота).*

Мета: учить дітей ідентифікувати емоції, показати зв'язок між емоцією та наслідками.

Завдання: на спочатку учням варто розказати про орієнтовні зони виявлення емоцій: зелена зона — стан, коли людина почуває себе добре,

здатна виконувати щоденні справи, радіє життю; червона зона — зона збудження, коли людина тривожна, зла, сердита, напружена, не може зосередитися; чорна зона — зона пригнічення, за якої людина відчуває знесилля, втому, байдужість до усього. Для позначення сильних стресових чинників, які дуже вплинули на літературного героя, введіть особливу позначку, наприклад знак оклику.

Після короткого інструктажу, читаючи твір, одночасно малюйте на дошці лінії (зелені, червоні чи чорні), коли настрої та емоційний стан героя змінюється. Коригувати тривалість емоції можна за допомогою довжини лінії. Таким чином у кінці отримуємо криву емоцій, яка наочно показує наскільки інтенсивно вони змінюються протягом твору. Це дозволяє визначити події, які вплинули на героя найсильніше та найслабше; дає змогу порівняти початковий та кінцевий емоційний стан; визначити на око колір якої зони домінує, які емоції переважали у героя [20, с. 86-87].

13) *Емоційний термометр.*

Мета: учити виявляти власне ставлення до твору, ідентифікувати свої емоції, формувати ціннісне ставлення до себе.

Завдання: учитель роздає кожному учню емоційний термометр [Див. Дод. Г]. Протягом читання твору, діти позначають на термометрі свій настрої шляхом прикладання стрілки до відповідної позначки. Після прочитання твору корисно запитати: «Діти, що ви зараз відчуваєте? Яка позначка виражає ваші емоції?». Таким чином учитель може дізнатися, яка палітра настрою переважає в класі.

14) *Емоційний колір твору.*

Мета: учити учнів аналізувати емоції інших, допомагає учителю виявити, наскільки учні правильно розрізняють емоції.

Завдання: учитель визначається з учнями, які кольори підходять емоціям (наприклад, червоний — злість, гнів, помаранчевий — радість тощо) і разом складають схему «Колір емоції», яку учні мають добре бачити упродовж уроку. Після цього учитель читає твір, а учні відтворюють настрої:

розмальовують аркуш паперу за допомогою кольорових олівців згідно із складеною раніше схемою. У кінці учні пояснюють вибір кольорів. Таким чином учитель бачить, які емоції, яке ставлення викликав твір у школярів.

Примітка: варто пояснити учням, що можна використовувати не один колір, а змінювати олівці в залежності від того, яку емоцію прямо зараз відчують.

15) *Смітник для негативу.*

Мета: учити дітей усвідомлювати емоції та звільнитися від негативних емоцій.

Завдання: учні пишуть (малюють) на аркуші ту негативну емоцію, яку вони відчували під час опрацювання твору. Учителю варто запитати: Який у вас зараз настрій? Яку негативну емоцію ви відчували? Чому, яка причина її появи? Чи хотіли б ви позбутися її? Після цього учитель пропонує учням знищити емоцію, порвавши або зім'явши аркуш, та викинути у смітник. Варто запитати: Що ви відчуваєте тепер? Чи звільнилися від негативу?

Для удосконалення емоційного інтелекту ми намагалися створити таке освітнє середовище, де молодші школярі зможуть вільно прогресувати у знаннях та практичних навичках для того, щоб реалізовувати свої можливості. Для цього ми використовували технології, які спрямовані на емоційну активацію: технології критичного мислення, які спонукають учнів до спілкування та нерозривно пов'язані з емоційним забарвленням, оскільки кожна техніка так чи інакше викликає у школярів різні емоції («Шість капелюхів», «Ромашка Блума», «Кластер»), та технології ситуативного моделювання, які провокують вияв учнівських емоцій та допомагають дослідити вміння школярів «вживатися» в образ, відчувати емоційний стан героя (прогривання лічилок за ролями у ролі хитрої лисиці, боязкого зайця, крикливої ворони тощо).

Використання вищезазначених вправ на уроках стимулює читача до формування емоційно-оцінних суджень, у яких виявляється особисте ставлення до героїв. Школярі вчаться розуміти свій емоційний стан,

правильно виражати емоції, виявляти емпатію та співпереживання до інших та керувати емоціями, аби вони не заважали приймати важливі життєві рішення. Необхідно, щоб учні розуміли, що якість виконаної роботи залежить від їхнього вміння працювати разом, чути один одного, розуміти емоції інших. Учитель має навчити учнів слухати, не перебивати; стримувати негативні емоції (злість, роздратування); толерантно критикувати товариша (не виявляти зверхності, не вживати образливих слів); лаконічно й зрозуміло висловлювати власну думку (продумати своє висловлення, використовувати оптимальний темп мовлення та силу голосу); під час звернення до співрозмовника демонструвати оптимальну позу для спілкування (голова повернена до співрозмовника, погляд в очі) [25, с. 27].

У школі і навіть у родині більше уваги приділяється розвитку традиційного інтелекту, а не емоціям. Емоції зазвичай розвиваються у дітей через наслідування. Через це С. Дмитренко розробила рекомендації для учителів з метою підвищення рівня емоційного інтелекту учнів, які ми адаптували для використання на уроках читання:

1. *Розвивайте в дітей емоційну самосвідомість.* Емоції можуть змусити дитину поводити себе незвично й непродуктивно, а розвиток самосвідомості поліпшить здатність розуміти й інтерпретувати власні емоції, настрої та внутрішні мотиви. Адже, якщо дитина не розуміє власну мотивацію й поведінку, то й інших не зрозуміє. Приклади вправ:

- На початку уроку або на етапі рефлексії запропонуйте учням продовжити фраз тричі, які починаються словами «Я відчуваю себе...». Не варто змушувати усіх озвучувати відповіді, можна запитати кілька учнів за бажанням. Решта школярів роблять вправу про себе, одночасно набуваючи досвіду розуміння емоцій інших людей.

- Нагадуйте учням, що емоції мінливі й короткочасні, тому не можуть бути основою для спілкування й прийняття рішень. Під час опрацювання твору запитайте: «Чи герой хотів насправді образити / розізлити тощо?», «Чи жалкує він про це?».

- Проговоруйте не лише емоції, а й страхи персонажів. Дізнайтеся, чи є у школярів подібні страхи. Проаналізуйте, як герої творів боролися з ними.

2. *Учіть контролювати емоції.* Важливо розвинути вміння самоконтролю, адже це здатність стати «вище» жалюгідних пояснень, ревнощів, зривів й не дозволяти емоціям керувати життям. Техніки самоконтролю:

- Навчайте дітей не обирати той чи той бік під час конфліктів і суперечок у колективі. Під час проведення дискусій, окрім варіантів «за» і «проти», пропонуйте варіант «утримаюсь».

- Знайдіть разом з учнями допустимі способи реагування на емоції. Запропонуйте учням разом створити дошку емоцій. Під час опрацювання певного твору, знаходьте з учнями тих героїв творів, які правильно зреагували на емоції, без некоректних висловлювань чи образ та прикріплюйте фото (малюнок) цього героя на дошку із коротким записом його дій у стресовій ситуації за сюжетом.

3. *Розвивайте здатність виявляти співчуття та емпатію.* Співчуття та емпатія дає змогу відійти від особистого досвіду, побачити й зрозуміти проблему з погляду іншої людини. Розвиваючи емпатію, ви вчите ставитися до людей із повагою, добротою. Техніки розвитку співчуття, емпатії:

- Навчайте жити за золотим правилом — ставитися до інших так, як ви хочете, щоб ставилися до вас. Проекуйте правило на сюжет твору: «Чи хотіли б ви опинитися у такій ситуації? Чому?», «Чи було б вам приємно, якби з вами так обійшлися?» тощо.

- Розвивайте вміння слухати й розмірковувати над тим, що сказав співрозмовник. Практикуйте цю техніку під час відповідей учнів, під час групової роботи.

- На початку уроку або на етапі рефлексії запитуйте в учнів, як вони себе почувають за шкалою від 0 до 10 (роздайте картки із цифрами). Запропонуйте визначити настрій персонажів твору за шкалою, обговоріть результати.

4. *Працюйте над мотивацією учнів.* Мотивація є першорядним стимулом для школярів початкової школи, оскільки для їхнього віку характерно зосереджуватися на чомусь цікавому, яскравому та захопливому. Тому мотивація є ключовим моментом на уроці, оскільки, якщо учитель не зміг змотивувати учнів до роботи, вони не бачитимуть причин запам'ятовувати інформацію та вникати у суть, тож урок не буде корисним, а знання ґрунтовними. Техніки мотивації:

- Формуйте любов до читання. Використовуйте цікаві форми роботи: реклама, анонсування, буктрейлер, що викликають яскраві емоції, вражають.

5. *Поліпшуйте навички спілкування учнів.* Важливий аспект емоційного інтелекту — уміння добре взаємодіяти з іншими людьми, уміння слухати, переконувати, уміння застосовувати вербальні й невербальні навички комунікації. Техніки розвитку комунікативних навичок:

- Об'єднайте клас у групи і запропонуйте учням похвалили позитивних і негативних героїв твору.

- Навчайте школярів розуміти людей, з якими вони розмовляють. Для цього підходять вправи з запропонованої нами методики, наприклад: «Актори», «Компас емоцій», «Що робити?» тощо [70].

Методика розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання заснована на принципах технології особистісно орієнтованого навчання, що сприяє становленню індивідуальності учня, його самореалізації. Таке навчання дає зелене світло для формування сприятливої та комфортної атмосфери у класі, за якої усі можуть вільно виражати свої емоції та почуття, слухати та розуміти проблеми інших.

Діти, які навчаються зараз у початковій школі є представниками покоління «альфа». Це покоління гнучких, креативних, волелюбних та розумних бунтівників, для яких не існує дедлайнів та рамок. При цьому вже з дитинства вони володіють абстрактним мисленням та схильні говорити правду про себе, свої відчуття, потреби. Відповідно до цього слід зважати на такі особливості учнів, яким не цікаво розподіляти героїв на добрих і злих.

Саме тому запровадження запропонованої нами методики на уроках читання відкриває обрії для оновлення змістового наповнення уроків, урізноманітнює методи, прийоми, засоби навчання, забезпечує розвиток емоційного інтелекту школярів, оскільки література не залишає учнів байдужими, а навпаки, занурює у світ емоцій і стимулює до їх переживання.

Можемо зробити висновок, що учителю початкової школи варто використовувати на уроках читання вправи, методи, що стимулюють розвиток емоційного інтелекту. Ефективність впровадження запропонованої нами методики доведена і продемонстрована у результатах дослідження.

2.2. Експериментальна перевірка ефективності методики розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання

Для перевірки ефективності методики розвитку емоційного інтелекту на уроках читання було проведено експериментальне дослідження.

Експериментальна робота проводилася на базі Чернігівського ліцею №32 у паралелях других класів. Анкетуванням під час констатувального експерименту було охоплено 45 школярів, серед яких 20 учнів експериментального класу та 25 — контрольного. У формульованому експерименті взяло участь 49 дітей: 24 — експериментального класу та 25 — контрольного. Експериментальним класом було визначено 2–А, а контрольним — 2–Г клас. Класи для участі у дослідженні добиралися за принципом щонайбільшої подібності організації освітнього процесу та рівнів навчальних досягнень школярів.

Констатувальний етап експерименту проводився у вересні 2021 року та мав на меті виявити нинішній стан розвитку емоційного інтелекту молодших школярів і довести або спростувати доцільність та актуальність обраної теми дослідження. Нами було проаналізовано психолого-педагогічну літературу із зазначеної проблеми. Завданнями констатувального етапу ми вбачали:

- 1) з'ясувати фактичний рівень розвитку емоційного інтелекту другокласників шляхом проведення анкетування;

2) визначити варіативність методів, прийомів, засобів навчання, які використовує учитель на уроках, з метою виявлення їхнього потенціалу щодо розвитку емоційного інтелекту учнів.

З метою з'ясування актуальності обраної проблеми було проведено анкетування серед учнів експериментального та контрольного класу. Анкета вміщувала 9 запитань, з них 2 відкритого типу [Див. Дод. Д]. Запитання анкети були розроблені нами на основі аналізу моделей емоційного інтелекту, зокрема моделі здібностей Дж. Мейєра і П. Селовея, змішаної моделі Д. Гоулмана та моделі емоційного й соціального інтелекту Р. Бар-Она.

Кожне запитання було спрямоване на визначення рівня розвитку того чи іншого вміння, яке є складовим у структурі емоційного інтелекту. Дані наведено у таблиці (Табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Мета запитань анкети

<i>№ запитання</i>	<i>Об'єкт дослідження</i>
1	Уміння розуміти власні емоції, уміння правильно та чітко про них говорити, емоційна розкутість.
2	Уміння розрізняти емоції інших людей.
3	Уміння правильно виражати власні емоції, добирати слова, враховуючи та поважаючи емоційний стан інших людей.
4	Уміння будувати ефективні міжособистісні взаємини, володіння соціальними навичками: управління відносинами.
5	Уміння керувати власними емоціями, здатність до управління стресовими ситуаціями.
6	Уміння керувати емоціями інших людей.
7	Здатність до емпатії, усвідомлення почуттів, потреб інших.
8	Рівень альтруїстичного емпатійного ставлення до людей.
9	Визначення домінуючого настрою.

На перше запитання анкети «Ти завжди можеш описати свої емоції, почуття і розказати про них батькам чи друзям?» половина учнів

експериментального (55%) та контрольного (44%) класу відповіли «так». Це свідчить про те, що слід більше говорити з учнями про їхні емоції, почуття.

Друге запитання передбачало визначення емоції дитини, зображеної на картинці. Усього було 5 картинок. Лише 55% учнів експериментального класу чітко визначили 4 з 5 емоцій і 15% не визначили жодної. Учні контрольного класу змогли визначити 3 (28%), 4 (36%), 5 (20%) емоцій. При чому варто відмітити, що найбільше труднощів у учнів обох класів викликала картинка із зображеннями емоції страху, натомість емоції радості, злості та здивування школярі розпізнавали швидко.

На питання «Ти часто своїми словами або вчинками ображаєш близьких людей, друзів?» учні експериментального класу обрали відповідь «рідко» (55%) і «часто» (20%), однак у контрольному класі 60% школярів обрали відповідь «ніколи», а відповідь «часто» взагалі виявилася незатребуваною. Аналізуючи отримані відповіді, бачимо, що учні експериментального класу мають трохи нижчий рівень здатності до правильного вираження емоцій та менше обізнані у питанні ненасильницького спілкування.

Четвертим питанням було таке: «Тобі важко дивитися прямо в очі людині, з якою ти розмовляєш?». Виявилось, що 70% учнів експериментальної і 76% контрольного класу мають труднощі в оволодінні соціальними навичками, побудові ефективних міжособистісних взаємин, відчувають сумніви у своїх силах.

На наступне запитання «Якщо ти наляканий, ти знаєш як себе заспокоїти?» школярі експериментального (70%) та контрольного (76%) класів обрали відповідь «так», що свідчить про їх самостійність, уміння налаштувати себе у стресовій ситуації.

На шосте запитання «Уяви, що твої однокласники дуже хвилюються перед контрольною роботою. Ти можеш їх розвеселити, заспокоїти?» учні експериментального класу обрали відповіді «так» (30%), «ні» (45%),

«інколи» (25%). У контрольному класі відсотки розподілилися таким чином: 40%, 20% і 40% відповідно.

На сьоме запитання «Що ти зробиш, якщо побачиш, як плаче твій однокласник?» більшість школярів експериментального класу (60%) відповіли, що ввічливо скажуть однокласнику, щоб перестав плакати. Натомість учні контрольного класу у більшості (56%) відповіли, що засмутяться та підтримають однокласника. Отож, бачимо, що більшість опитаних готові проявити емпатію до друга, замість ігнорування.

Наступне завдання передбачало надання відкритої відповіді — «Подумай і напиши два найзаповітніших бажання». Результати експериментального (85%) та контрольного (84%) класу були майже однаковими, оскільки учні зазвичай писали бажання, які задовольняли лише їхні потреби, наприклад: лялька, двоповерхове ліжко, телефон, гроші, комп'ютер, планшет, іграшки тощо. Зовсім малий відсоток учнів (15% і 16% відповідно) поділилися бажаннями, які характеризують високий рівень альтруїстичного емпатійного ставлення стосовно інших людей: щоб друзі завжди раділи, щоб зник коронавірус, щоб люди не хворіли, машину для тата, усе для братика.

Останнє запитання звучало так: «Який настрій у тебе найчастіше? Обведи смайлик, який підходить». 70% школярів експериментальної і 52% контрольного класу обрали смайлик, що посміхається. А отже, решта учнів обрали домінуючим настроєм беземоційний та сумний смайлики, що демонструє прогалини у здійсненні самоконтролю, умінні позитивно дивитись на речі.

Таким чином аналіз результатів анкетування показав, що проблема розвитку емоційного інтелекту є актуальною серед учнів молодшого шкільного віку.

Для оцінювання отриманих результатів учнів після проведення анкетування нами було розроблено інтерпретацію, яка представлена у таблиці (Табл. 2.2).

Інтерпретація результатів анкетування

№ запитання	Обробка результатів
1	А — 2 б. Б — 0 б. В — 1 б.
2	За кожну правильну відповідь — 1 бал. Максимум — 5 балів. <i>Відповіді:</i> радість, страх, злість, сум, подив.
3	А — 0 б. Б — 1 б. В — 2 б.
4	А — 0 б. Б — 2 б.
5	А — 2 б. Б — 0 б.
6	А — 2 б. Б — 0 б. В — 1 б.
7	А — 1 б. Б — 0 б. В — 2 б.
8	Якщо обидва бажання спрямовані на задоволення потреб оточуючих — 4 б. Якщо одне бажання спрямоване на задоволення власних потреб, а друге — на потреби інших людей — 2 б. За відповідь «Не знаю» або за обидва бажання, які спрямовані на власні потреби — 0 б.
9	Зелений смайлик — 2 б. Жовтий смайлик — 1 б. Червоний смайлик — 0 б.

Отож, загальна кількість балів за відповіді на запитання анкети розподілилася за рівнями розвитку емоційного інтелекту школярів так:

- Початковий рівень від 0 до 7 балів.
- Середній — від 8 до 13 балів.
- Достатній — від 14 до 18 балів.
- Високий — від 19 до 23 балів.

З огляду на специфіку розвитку емоційного інтелекту школярів та їхніх індивідуальних і вікових особливостей нами було визначено критерії сформованості емоційного інтелекту учнів та показники, які розкривають сутність кожного критерію (Табл. 2.3).

**Критерії та показники сформованості емоційного інтелекту
школярів початкової школи**

<i>Критерії</i>	<i>Показники</i>
Знаннєвий	<p><i>Учень / учениця:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Розуміє, що таке емоції. 2) Називає емоції та відрізняє їх на вербальному та невербальному рівнях. 3) Правильно сприймає емоції інших людей, знає як реагувати.
Діяльнісний	<p><i>Учень / учениця:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Виражає власні емоції та почуття за допомогою доступних способів. 2) Правильно відтворює задану емоцію. 3) Керує власними емоціями, у тому числі у стресових ситуаціях. 4) Будує ефективну комунікацію у колективі.
Мотиваційний	<p><i>Учень / учениця:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Прагне поповнювати власний емоційний досвід з метою саморозвитку для досягання успіху. 2) Проявляє інтерес до внутрішнього світу інших, до власних емоцій. 3) Виявляє потребу в емоційній взаємодії.
Емоційно-перцептивний	<p><i>Учень / учениця:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1) «Відчуває» стан інших людей на вербальному та невербальному рівнях. 2) Враховує і поважає емоційний стан інших людей. 2) Проявляє емпатію, співпереживання, щирість. 3) Володіє способами управлінського впливу на емоційний стан інших людей.

На основі визначених критеріїв та показників нами було виокремлено чотири рівні розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи:

1. *Початковий рівень.* Учень / учениця насилу розуміє та розрізняє власні емоційні прояви. Умінням диференціювати емоції інших людей не володіє. Уміння співпереживати, здійснювати емоційну підтримку не розвинене. Негативні емоції переважають над позитивними. Уміння будувати ефективні міжособистісні взаємини, ефективно вирішувати конфлікти на низькому рівні. Здатність до управління собою у стресових ситуаціях відсутня. Лідерські якості не характерні, не бажає брати на себе відповідальність. Низький рівень альтруїстичного емпатійного ставлення до інших людей.

2. *Середній рівень.* Учень / учениця розуміє власні емоції, однак часто не розпізнає емоції інших. Управління емоціями ситуативне. Уміє встановлювати причинно-наслідкові зв'язки появи емоцій власних та інших людей. Уміння співпереживати, здійснювати емоційну підтримку не розвинене. Має здатність будувати ефективну взаємодію в колективі, але уміння врегулювати суперечки не розвинене. Уміння до управління собою у стресових ситуаціях та здатність запобігання конфліктним ситуаціям проявляються хаотично. Лідерські якості розвинені недостатньо. Наявність суб'єктноцентричних емпатійних ставлень до інших людей.

3. *Достатній рівень.* Учень / учениця розуміє, розрізняє власні емоції та емоції інших на вербальному та невербальному (за жестами, мімікою, пантомімікою, рухами тіла, поглядами) рівнях. Володіє прийомами управління власними емоціями. Має вплив на настрій, емоційний стан інших шляхом компромісу, переконання, аргументації. Виражає емоції вільно, відповідно до ситуації. Здебільшого має здатність відповідати за наслідки, спричинені виявом емоцій. Позитивні емоції домінують над негативними. Уміння проявляти емпатію, співчуття на достатньому рівні. Соціальні навички розвинені і виявляються в умінні працювати у колективі, гнучко пристосувуватися до мінливої ситуації та долаття перешкод. Проте схильні

уникати відповідальності за свої дії за умови кількох невдач. Переважають дієві емпатійні ставлення.

4. *Високий рівень.* Учень / учениця розуміє, розрізняє, аналізує власні емоції та усвідомлює їх вплив, причини і наслідки. Уміло приборкує емоції у стандартних і нестандартних ситуаціях. Володіє умінням розпізнавати та розуміти емоції інших людей на вербальному та невербальному рівнях. Має здатність до емпатії та активного співчуття. Володіє тактиками переконання. Несе відповідальність за вияв емоцій, переживань. Властиве стале домінування позитивних емоцій над негативними, що обумовлює емоційну стабільність. Лідерські якості розвинені на високому рівні. Спостерігається здатність до командної роботи та ефективною співпраці, уміє попереджувати і долати конфліктні ситуації. Притаманне звернення до інтуїції під час прийняття рішення. Характерний вищий рівень емпатійних ставлень — альтруїстичні.

Результати констатувального етапу експериментального дослідження наведено у таблиці (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Порівняльна характеристика рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів під час констатувального етапу

<i>Рівні розвитку</i>	<i>Класи</i> <i>Експериментальний</i> <i>клас (2–А клас)</i>	<i>Контрольний</i> <i>клас (2–Г клас)</i>
<i>Початковий</i>	20%	12%
<i>Середній</i>	60%	60%
<i>Достатній</i>	20%	28%
<i>Високий</i>	0%	0%

Результати перевірки рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів експериментального (ЕК) та контрольного (КК) класів у відсотковому співвідношенні подано у вигляді діаграми (Рис. 2.1).

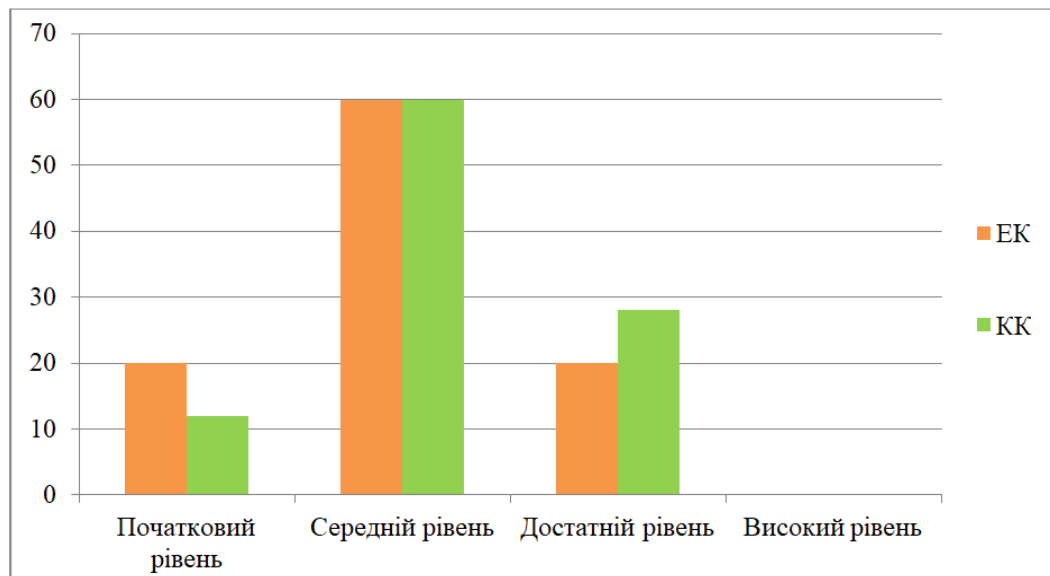

Рис. 2.1. Порівняльна характеристика рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів під час констатувального етапу

У результаті аналізу матеріалів дослідження констатувального етапу визначено, що переважна частина школярів мають середній рівень розвитку емоційного інтелекту, а відсоток, який позначає кількість учнів з високим рівнем, дорівнює нулю. Окрім цього, бачимо, що рівень емоційного інтелекту учнів обох класів знаходиться на майже однаковому рівні, що обумовлює достовірність та об'єктивність результатів дослідження.

Формувальний етап дослідження проводився у жовтні 2021 року протягом 6 тижнів під час проходження переддипломної виробничо-педагогічної практики. Його основне завдання полягало у впровадженні на уроках читання розробленої нами методики розвитку емоційного інтелекту учнів на уроках читання, яка передбачала використання вправ, що збуджують почуття і емоції, викликають яскраві образи. Опис та особливості використання вправ детально представлено у попередньому підрозділі. Зазначена методика впроваджувалася лише в експериментальному класі.

На контрольному етапі було здійснено перевірку рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів шляхом проведення повторного анкетування, яке мало на меті виявити ефективність застосування системи вправ, що сприяють розвитку емоційного інтелекту.

Результати контрольної перевірки демонструють підвищення показників рівня розвитку емоційного інтелекту учнів експериментального класу за рахунок використання на уроках читання спеціальних вправ з розробленої нами методики. Результати контрольного етапу експериментального дослідження представлено у таблиці (Табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Порівняльна характеристика рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів під час контрольного етапу

<i>Рівні розвитку</i>	<i>Класи</i> <i>Експериментальний</i> <i>клас (2–А клас)</i>	<i>Контрольний</i> <i>клас (2–Г клас)</i>
<i>Початковий</i>	8,3%	12%
<i>Середній</i>	50%	56%
<i>Достатній</i>	37,5%	32%
<i>Високий</i>	4,2%	0%

Результати перевірки рівня розвитку емоційного інтелекту школярів експериментального та контрольного класів після формувального етапу подано у відсотковому співвідношенні у вигляді діаграми (Рис. 2.2).

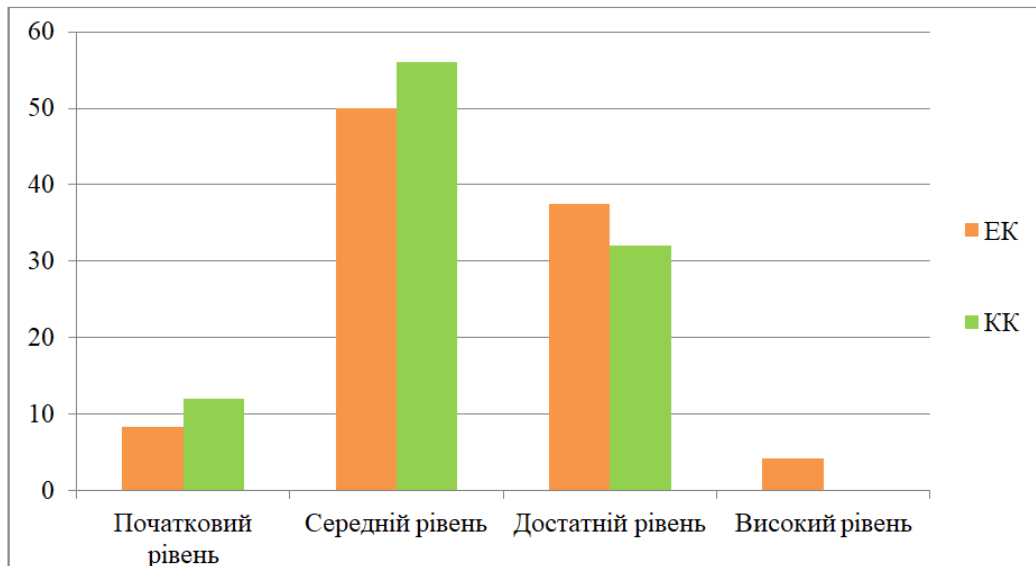

Рис. 2.2. Порівняльна характеристика рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів під час контрольного етапу

Бачимо, що після проведення експерименту загальний рівень розвитку емоційного інтелекту в експериментальному класі покращився порівняно з контрольним класом.

Можемо зробити висновок, що запропонована нами методика розвитку емоційного інтелекту на уроках читання є ефективною, цікавою та доступною для розуміння учнів.

Виконавши порівняльний аналіз результатів рівнів розвитку емоційного інтелекту учнів 2 класів на констатувальному та контрольному етапах, можемо зазначити, що показники змінилися.

Результати порівняльного аналізу узагальнено і подано у таблиці (Табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Порівняльний аналіз рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів на констатувальному і контрольному етапах

<i>Класи</i>	<i>Експериментальний клас (2–А клас)</i>		<i>Контрольний клас (2–Г клас)</i>	
	<i>Констатувальний етап</i>	<i>Контрольний етап</i>	<i>Констатувальний етап</i>	<i>Контрольний етап</i>
<i>Початковий</i>	20%	8,3%	12%	12%
<i>Середній</i>	60%	50%	60%	56%
<i>Достатній</i>	20%	37,5%	28%	32%
<i>Високий</i>	0%	4,2%	0%	0%

Результати порівняльного аналізу рівня розвитку емоційного інтелекту молодших школярів експериментального та контрольного класів на констатувальному та контрольному етапах дослідження продемонстровано у вигляді діаграми на рисунку (Рис. 2.3).

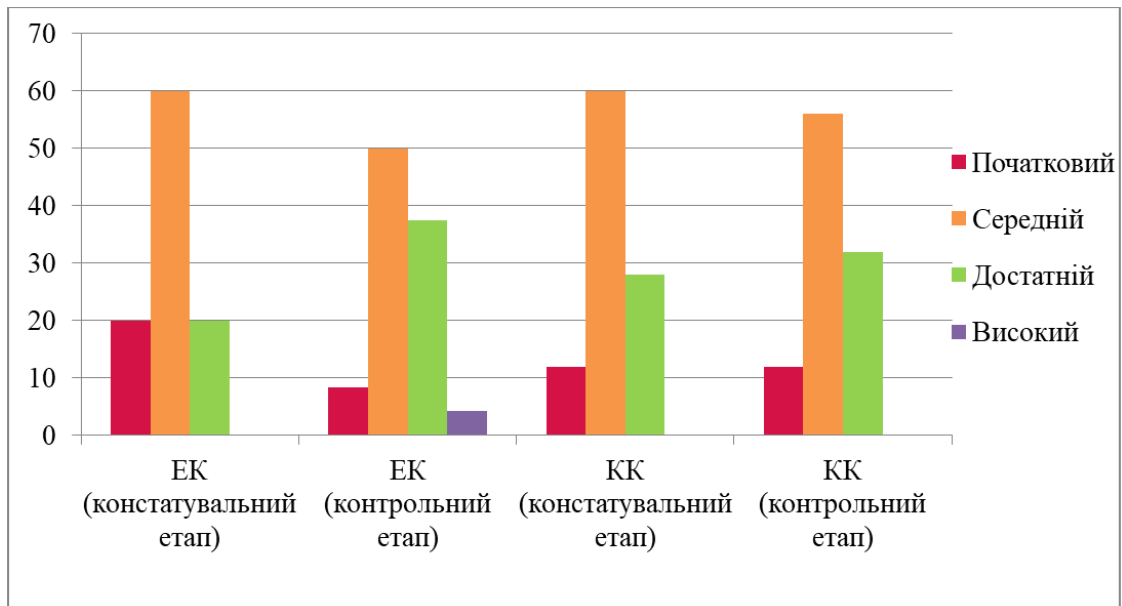

Рис. 2.3. Порівняльний аналіз рівнів розвитку емоційного інтелекту експериментального та контрольного класів на констатувальному та контрольному етапах

Порівняльний аналіз показав, що у контрольному класі показники розвитку емоційного інтелекту майже не змінилися. Так, 12% школярів мали початковий рівень емоційного інтелекту і під час проведення першого анкетування, і на етапі контрольної перевірки. Тільки на 4% змінилася кількість учнів із середнім та достатнім рівнем емоційного інтелекту.

У експериментальному класі показники достатнього та високого рівнів розвитку емоційного інтелекту підвищилися. Так, показники достатнього рівня збільшилися на 17,5%, а високого — на 4,2%. Натомість показники початкового і середнього рівня зменшилися на 11,7% та 10% відповідно.

Таким чином, аналіз даних діаграми та результатів експериментального дослідження підтверджують ефективність запровадження запропонованих вправ на уроках читання з метою розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. Упроваджена методика сприяла позитивним змінам, які знайшли своє відображення у підвищенні рівня емоційного інтелекту другокласників. Однак ефект збережеться та підвищиться лише за умови, якщо вчитель систематично впроваджуватиме в освітній процес різноманітні методи та прийоми, що сприяють розвитку емоційного інтелекту школярів.

Висновки до розділу II

Потенціал вправ з розвитку емоційного інтелекту молодших школярів має дуже великий вплив на підвищення його рівня, а також на соціалізацію учня, становлення його особистості як свідомого, відповідального за свої емоції, дії члена колективу, що піклується про власну емоційну стабільність та готовий проявити емпатію у ставленні до інших людей.

Розроблена нами методика розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи на уроках читання структурує систему з 15 вправ із зазначенням їхньої мети, завдання та, за необхідності, примітки. Окрім цього були адаптовані рекомендації для учителів, дотримання яких сприятиме підвищенню рівня емоційного інтелекту учнів, зокрема на уроках читання.

Можемо стверджувати, що запровадження в освітній процес запропонованої методики сприятиме не лише формуванню та удосконаленню рівня емоційного інтелекту, а й розвитку креативності, культурної компетентності та набуттю навичок етикету спілкування. Отож, рекомендуємо учителям початкової школи використовувати запропоновані нами вправи з метою урізноманітнення системи уроків.

Нашу думку доводить експериментальне дослідження розвитку емоційного інтелекту другокласників на уроках читання, яке було проведено у період із вересня до жовтня 2021 року на базі Чернігівського ліцею №32. Метою дослідження було виявлення рівня розвитку емоційного інтелекту школярів 2 класу на уроках читання та впровадження розробленої методики, яка складалася із системи вправ, які спрямовані на підвищення рівня емоційного інтелекту. Протягом експериментального дослідження були виконані такі завдання:

- 1) визначення фактичного рівня розвитку емоційного інтелекту другокласників шляхом проведення анкетування;
- 2) перевірка ефективності запропонованої методики шляхом проведення повторного анкетування після завершення формувального етапу

дослідження, обробки та зіставлення його результатів з метою відстежити динаміку змін.

Порівняльний аналіз результатів дослідження показав позитивну динаміку змін, оскільки рівень емоційного інтелекту учнів експериментального класу підвищився. Показники достатнього рівня збільшилися на 17,5%, а високого — на 4,2%. Натомість показники початкового і середнього рівня емоційного інтелекту зменшилися на 11,7% та 10% відповідно.

Отже, результати апробації методики продемонстрували активний розвиток учнів у сфері емоційного інтелекту, а саме розуміння, розпізнавання, тлумачення, управління власними емоціями та емоціями інших людей, що є важливим чинником для формування емоційної культури та особистісного розвитку особистості.

ВИСНОВКИ

Зважаючи на проведене дослідження, можемо підтвердити його актуальність і значущість науково-теоретичної бази проблеми розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання та підсумувати результати кваліфікаційної роботи у висновках:

1. Теоретичний аналіз наукової психолого-педагогічної літератури продемонстрував інтерес учених, науковців та фахівців різних галузей до вивчення окремих аспектів проблеми розвитку емоційного інтелекту загалом. Визначено, що емоційний інтелект молодшого школяра є рушієм його особистісного розвитку та становлення як гармонійної, впевненої у собі індивіда. Зазначено, що молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку емоційного інтелекту. Специфіка його розвитку полягає у психологічних особливостях протікання і розвитку емоційної сфери, вікових, статевих відмінностях. Виокремлено низку підходів до розуміння сутності емоційного інтелекту, проаналізовано кілька його моделей. Закцентовано увагу на найбільш поширеній моделі емоційного інтелекту, яка у свою структуру включає 4 складові: точність оцінки і вираження емоцій; використання емоцій в розумовій діяльності; розуміння емоцій; управління емоціями.

Перелічено чинники, які сприяють розвитку емоційного інтелекту молодших школярів: емоційність учителя; атмосфера емоційного комфорту; емоційне спілкування в освітньому середовищі; партнерські взаємини, взаємодія, співпраця школярів; діяльність, що приносить успіх, радість, емоції, важливий результат; активні, рухливі форми організації навчальної і виховної діяльності, які викликають емоції, переживання; емоційність змісту матеріалу, що вивчається; наочність, яка збуджує почуття, емоції, викликає яскраві образи; застосування мультимедійних засобів; комплекс вправ, завдань, які допомагають виявляти, розуміти, контролювати власні емоції та емоції інших.

2. З'ясовано, що сучасна дитяча література має неабиякий вплив на емоційну сферу молодших школярів. Здійснивши аналіз оновленого підручника з читання та нових Хрестоматій, було визначено, що література змінює свої орієнтири та добирає такі твори, де учні зможуть впізнати себе чи своїх друзів, провести аналогію зі своїм життям, відшукати способи вирішення проблем, розвинути навички емпатії та емоційний інтелект. Якісно оновлено коло читання та дібрано твори із різним смисловим навантаженням: моральний зміст, фонетичні цікавинки, гумор, насиченість сюжету тощо. Проаналізовано вплив малих фольклорних жанрів, казки, поезії на розвиток емоційного інтелекту учнів.

Розкрито значення симбіозу читання з різними видами мистецтва, оскільки це спонукає молодших школярів до відчуття і прояву різноманітних емоцій та почуттів, тому позитивно впливає на розвиток емоційного інтелекту учнів.

Закцентовано увагу на тому, що для удосконалення емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання рекомендується дотримуватися принципу «від простого до складного», тобто слід починати з основних емоцій і поступово переходити на їх відтінки: читання книг з аналізом настрою і почуттів персонажів; різні види театрів; ігрові вправи на розуміння емоцій («Вгадай настрій», «Рожеві окуляри», «Видихни негатив» тощо); ситуації з життя дітей; демонстрація фотографій, малюнків осіб з основними емоціями і пізніше з відтінками емоцій; малювання «власного настрою», а також близьких, друзів та аналіз причин настрою; естетичне сприйняття світу.

Визначено, що учителю важливо враховувати попередній емоційний та життєвий учнівський досвід та зважати на особистісні можливості кожної дитини і розуміти, що неможливо досягти однакового рівня емоційного інтелекту у всіх школярів класу. З огляду на це потрібно брати до уваги те, що процес розвитку емоційного інтелекту протікає індивідуально у кожного учня.

3. На констатувальному етапі дослідження було проведено анкетування та за визначеними критеріями і показниками було встановлено рівні сформованості емоційного інтелекту. У результаті аналізу заповнених анкет було визначено, що переважна частина школярів мають середній рівень розвитку емоційного інтелекту, а відсоток, який позначає кількість учнів з високим рівнем, дорівнює нулю.

Педагогічне спостереження за уроками показало, що дуже малий відсоток часу відводиться педагогами для вправ, метою яких є вплив на емоційну сферу учнів, розвиток емоційного інтелекту, або такі вправи є досить поверхневими чи відсутні взагалі. З огляду на це констатовано наявність проблеми розвитку емоційного інтелекту учнів початкової школи та те, що потенціал уроків читання для його розвитку використовується учителями не в повному обсязі.

4. Розроблено методику розвитку емоційного інтелекту молодших школярів на уроках читання, до структури якої увійшли вправи із зазначеною метою, завданням та приміткою (за потреби). Методика не має чіткої покрокової траєкторії застосування, тобто учитель на власний розсуд обирає вправи, які краще підходять до відповідної теми уроку, вносить корективи до змісту, мети вправ та за потреби добирає додаткову наочність.

З'ясовано послідовність етапів, за якими має відбуватися розвиток емоційного інтелекту молодших школярів засобами запропонованих вправ: мотиваційно-ціннісний (етап усвідомлення); пізнавальний; навчальний; практичний; творчий.

5. Результати контрольної перевірки дозволили експериментально перевірити дієвість розробленої методики. Експериментальна перевірка передбачала проведення формувального (впровадження методики) і контрольного (повторне анкетування) етапів.

Порівняльний аналіз показав, що у контрольному класі показники розвитку емоційного інтелекту майже не змінилися. Так, 12% школярів мали

початковий рівень емоційного інтелекту і під час проведення першого анкетування, і на етапі контрольної перевірки. Тільки на 4% змінилася кількість із середнім та достатнім рівнем емоційного інтелекту.

В експериментальному класі показники достатнього та високого рівнів розвитку емоційного інтелекту підвищилися. Так, показники достатнього рівня збільшилися на 17,5%, а високого — на 4,2%. Натомість показники початкового і середнього рівня зменшилися на 11,7% та 10% відповідно.

На підставі порівняння отриманих результатів контрольного зрізу з результатами констатувального експерименту та аналізу даних статистичної обробки засвідчена позитивна динаміка змін у сформованості критеріїв емоційного інтелекту — знанневого, діяльнісного, мотиваційного, емоційно-перцептивного.

Отже, на основі сформульованих висновків кваліфікаційної роботи вважаємо, що її мету досягнуто, завдання виконані. Проведене дослідження не претендує на вичерпаність в усіх аспектах проблеми розвитку емоційного інтелекту на уроках читання шляхом застосування запропонованих вправ для його розвитку у межах розробленої методики. Вважаємо за необхідне у подальшому досліджувати проблеми розвитку емоційного інтелекту на інших предметах, окрім читання, та питання наступності у його розвитку дітей молодшого та середнього шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барда С. І., Шалаєва Я. В. Роль емпатії у міжособистісному спілкуванні. *Початкова освіта: сучасні перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Кременчук, 14 грудня 2018 р. Кременчук : Методичний кабінет, 2018. С. 115–118.
2. Барнич О. В. Методика використання креативного потенціалу художньої спадщини українських педагогів на уроках літературного читання : методичний посібник. Чернігів : Чернігівський національний університет імені Т. Г. Шевченка, 2015. 80 с.
3. Барнич О. В., Кравченко І. М., Мамчич О. Б. Творча учнівська імпровізація на уроках читання як шлях до розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у новій українській школі. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. Київ : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 79. Т. 1. С. 32–36.
4. Бреус Ю. В. Роль емоційного інтелекту в професійній діяльності керівника закладу середньої освіти : навчальний посібник. Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2016. 36 с.
5. Буркало Н. І. Психологічні особливості емоційного інтелекту. *Психологічний часопис* : зб. наук. праць. Том 5. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2019. Вип. 7. С. 34–49.
6. Вовк О. В. Основні завдання української дитячої літератури (роздуми над проблемою). *Актуальні проблеми слов'янської філології* : міжвуз. зб. наук. ст. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2009. Вип. XX. С. 241–249.
7. Васянович Г. М. Розвиток емоційного інтелекту в учнів молодшого шкільного віку. *Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні* : зб. тез наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 21–22 лютого 2020 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2020. Ч. 1. С. 98–102.

8. Вашуленко О. В. Емоційно-ціннісний розвиток молодших школярів на уроках літературного читання. *VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 17 травня 2019 р. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. С. 277–283.
9. Гоулман Д., Бояцис Р., Мекки Э. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. 6-е изд / пер. с англ. А. Лисицыной. Москва : Альпина Паблишер, 2012. 301 с.
10. Гоулман Д. Емоційний інтелект / пер. з англ. С.-Л. Гумецької. Харків : Віват, 2020. 512 с.
11. Грипич С. Н. Роль дитячої художньої літератури у формуванні особистості та мовного розвитку дитини. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти* : зб. наук. пр. : наук. записки Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2012. Вип. 5 (48). С.136–139.
12. Дерев'янка С. П. Феноменологія емоційного інтелекту : навчально-методичний посібник. Чернігів : Десна Поліграф, 2016. 312 с.
13. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02. 2018 р. № 87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 09.06.2021).
14. Дмитренко С. Емоційний інтелект. Як бути розумним із власними емоціями? *Біологія. Шкільний світ*. 2018. № 12. С. 6–11.
15. Заліток Л. М. В. Сухомлинський про роль книжки у вихованні духовної особистості. *Наукові праці Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського*. 2010. Вип. 2. С. 110–116.
16. Карелина И. О. Эмоциональная сфера ребенка как объект психологических исследований : избранные научные статьи. Прага : Vědecko vydavatelské centrum «Sociosféra-CZ», 2017. 157 с.

17. Коновальчук М. Розвиток творчості молодших школярів : система літературних завдань. Київ : Шкільний світ, 2010. 120 с.
18. Костюк А. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 1. С. 85–89.
19. Кравченко І. М., Барнич О. В. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів: практичний аспект. *Розвиток особистості молодшого школяра: сучасні реалії та перспективи* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. молодих науковців та студентів, м. Бердянськ, Вінниця, Житомир, Івано-Франківськ, Ізмаїл, Кам'янець-Подільський, Київ, Кропивницький, Мукачеве, Полтава, Ужгород, Умань, Херсон, 2–3 листопада 2020 р. Випуск 7. Івано-Франківськ, 2020. С. 32–34.
20. Кравченко І. М. Соціально-емоційне та етичне навчання як платформа для розвитку емоційного інтелекту учнів початкових класів на уроках читання в умовах НУШ. *Компетентнісне спрямування дошкільної та початкової освіти в умовах нової української школи*: зб. матеріалів III Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Київ, 15 грудня 2020 р. Київ : IPO КУБГ, 2020. С. 81–88.
21. Кузнецов М. А., Діомідова Н. Ю. Емоційний інтелект як чинник психоемоційних станів студентів в умовах іспиту : монографія. Харків : «Діса плюс», 2017. 189 с.
22. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку. *Актуальні проблеми освітнього процесу в контексті європейського вибору України* : зб. матеріалів всеукр. круглого столу, 17 квітня 2018 р. Київ : КНУБА, 2018. С. 164–168.
23. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 2. С. 140–144.
24. Лелюх-Степанчук О. О. Передумови появи феномену емоційного інтелекту в психології. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* : матеріали III Всеукр. наук.-практ.

круглого столу, м. Ірпінь, 6 березня 2018 р. Ірпінь : УДФС України, 2018. С. 70–72.

25) Лимар Ю. М., Непоп Ю. М. Організація групової та парної роботи учнів початкової школи. *Сучасні інновації у сфері педагогіки та психології* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 30 листопада–1 грудня 2018 р. Київ : Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського, 2018. С. 26–28.

26. Літературне читання : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи. Міністерство і науки України, 2016. URL: http://old.mon.gov.ua/images/files/navchalni_programu/2012/ukr/02_lit_chit.pdf (дата звернення: 17.09.2021).

27. Лящ О. П. Емоційний інтелект як предмет психологічних досліджень. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 324–335.

28. Назарук Н. В. Психологічний аналіз моделей емоційного інтелекту. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 3. С.61–65.

29. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи / Гриневич Л. та ін. ; за заг. ред. Грищенка М. Київ, 2016. 34 с.

30. Нова українська школа: поради для вчителя : навчально-методичний посібник / Н. З. Софій та ін. ; за заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

31. Опис ключових змін в оновлених програмах початкової школи : затв. рішенням колегії МОН від 04.08.2016 р. 2016. 52 с. URL: <http://old.mon.gov.ua/img/zstored/files/1-09-6pdf.pdf> (дата звернення: 17.09.2021).

32. Пермикина В. В. Сказка как средство развития эмоциональной сферы детей старшего дошкольного возраста : выпускная квалификационная работа. Екатеринбург, 2017. 85 с.

33. Підлужна Г. Розвиток емоційної сфери молодших школярів на засадах педагогіки творчості у форматі уроків літературного читання.

Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., м. Вінниця, 17-18 квітня 2019 р. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2019. Вип. 8. С. 326–329.

34. Підлужна Г., Худякова І. Педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту здобувачів початкової освіти (лінгвометодичний аспект). *Імідж сучасного педагога*. 2019. № 6. С. 29–33.

35. Полисаєва Г. П. Вплив дитячої літератури на розвиток емоційного інтелекту дошкільників. *Humanitarium* : зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». Том. 42. Вип. 1. 2019. С. 138–146.

36. Початкова освіта : навчальне видання / редкол.: І. В. Красуцька (гол. ред.) та ін. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. 192 с.

37. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 10.11.2021).

38. Ракітянська Л. Сутність та зміст поняття «емоційний інтелект». *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. Вип. 4. С. 35–42.

39. Романова В. С. Роль емоційної компетентності в підвищенні ефективної соціальної взаємодії членів групи. *Наука і освіта*. Одеса : Південний науковий центр АПН України, 2009. № 5. С. 140–146.

40. Савченко О. Інноваційний потенціал підручника з читання. *Український педагогічний журнал*. 2019. № 3. С. 65–71.

41. Савченко О. Я. Літературно-художня спадщина Василя Сухомлинського — джерело емоційного розвитку молодших школярів. *Інноватика у вихованні* : зб. наук. пр. Вип. 10. Рівне : РДГУ, 2019. С. 7–14.

42. Савченко О. Я. Українська мова та читання : підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. Ч. 2. 144 с.

43. Савченко О. Я. Українська мова та читання. Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х частинах). Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. Ч. 2. 160 с.

44. Савченко Ю. Ю. Розвиток емоційного інтелекту учнів молодшого шкільного віку. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2014. № 12. С. 12–16.

45. Свобода В. В. Розвиток емоційного інтелекту здобувачів початкової освіти на уроках позакласного читання. *Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., м. Житомир, 24 березня 2021 р. Житомир: ФОП «Н.М.Левковець», 2021. С. 60–61.

46. Старагіна І. П., Терещенко В. М., Панченков А. О. Нова українська школа: розвиток читацької компетентності в учнів початкової школи в системі інтегрованого навчання : навчально-методичний посібник. Харків : Соняшник, 2020. 176 с.

47. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / за наук. ред. О. Сухомлинської. Харків : Акта, 2012. 537 с.

48. Сухопара І. Г. Чинники розвитку емоційного інтелекту молодших школярів у контексті нової української школи. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. 2019. № 2. С. 296–301.

49. Сухопара І., Степаненко А. Розвиток емоційного інтелекту молодших школярів на уроках літературного читання засобами гри. Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації: зб. наук. праць : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., м. Переяслав-Хмельницький, 31 травня 2019 р. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 47. С. 271–274.

50. Сухопара І. Г. Емоційна компетентність вчителя в контексті нової української школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету* : зб. наук. праць. Бердянськ : БДПУ. 2020. Вип. 1. С. 111–122.

51. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко для 1–2 класів : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 р. № 1272. 2019. 61 с.

52. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О. Я. Савченко для 3–4 класів : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 р. № 1273. 2019. 92 с.

53. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна для 1–2 класів : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 р. № 1272. 2019. 62 с.

54. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом Р. Б. Шияна для 3–4 класів : наказ Міністерства освіти і науки України від 08.10.2019 р. № 1273. 2019. 68 с.

55. Ткачук В. П. Розвиток емоційного інтелекту учнів початкової школи. *Навчання і виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку: актуальні питання теорії і методики* : зб. наук.-метод. праць. Житомир : ФОП Левковець, 2016. Ч. 2. С. 173–176.

56. Толочко С. В. Структурно-системний аналіз визначення сучасних ключових компетентностей у світі. *ScienceRise: Pedagogical Education*. 2018. № 5. С. 36–42.

57. Турчина І. С., Шостак М. С. Психолого-педагогічні умови формування соціокультурної компетентності у майбутніх учителів початкової школи. *Молодий учений*. 2018. № 2.1 (54.1). С. 145–148.

58. Хрестоматія з літературного читання для 1–4 класів доступна онлайн. *Простір української дитячої книги: Barabooka*. URL: <http://www.barabooka.com.ua/hrestomatiya-z-literaturnogo-chitannya-dlya-1-4-klasiv-dostupna-onlajn/> (дата звернення: 17.09.2021).

59. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1, 2 класах серії «Шкільна бібліотека» / укл. Т. Стус. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 160 с.

60. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3, 4 класах серії «Шкільна бібліотека» / укл. Т. Стус. Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 192 с.

61. Цавалюк Т. О. Особливості формування інтелектуальних почуттів у старшому дошкільному віці та у молодшому шкільному віці в процесі навчальної діяльності. *Молодь і ринок*. 2015. № 9. С. 153–157.

62. Чайка В. М. Основи дидактики : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2011. 240 с.

63. Шапошник О. М. Емотивність дитячої літератури та проблема її відтворення у перекладі. *Науковий вісник Херсонського державного університету* : зб. наук. праць. Херсон: ХДУ, 2011. Вип. XIV. С. 333–339.

64. Шпак М. Емоційний інтелект в контексті сучасних психологічних досліджень. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника». 2011. № 1. С. 282–288.

65. Шпак М. М. Психологічні механізми розвитку емоційного інтелекту. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 104–109.

66. Шпак М. М., Журавльова Л. П. Емпатія як психологічний механізм розвитку міжособистісного емоційного інтелекту. *Science and Education a New Dimension*. Будапешт, 2015. Вип. III (25). № 49. С. 85–88.

67. Шпак М. М. Взаємозв'язок емоційного інтелекту та психічного стану молодшого школяра. *Science and Education a New Dimension*. Будапешт, 2016. Вип. IV (45). № 93. С. 72–76.

68. Шпак М. М. Психологічні типи емоційного інтелекту молодших школярів. *Психологічний часопис* : зб. наук. праць. Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України, 2017. № 2 (6). С. 88–98.

69. Шпак М. М. Вікові особливості розвитку емоційного інтелекту молодших школярів. *Science and Education a New Dimension*. Будапешт, 2018. Вип. VI (68). № 164. С. 71–74.

70. Rafaila, E. (2015, August 26). Primary School Children's Emotional Intelligence. *International Conference Education and psychology challenges — teachers for the knowledge society*. Romania, 163–167.

ДОДАТКИ

Додаток А

Картки з написаними емоціями для вправи «Компас емоцій»

Додаток Б

Схеми-шаблони для вправи «Сканер героя»

Рис. Б. 1

Сканер

Ім'я героя _____

Про що думає?

Що говорить?

Що відчуває?

Що робить?

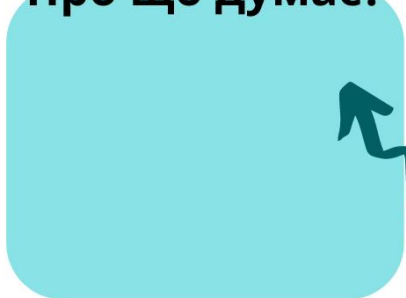
Що було?

**Де знаходиться?
Куди йде?**

Сканер

Ім'я героя _____

Про що думає?

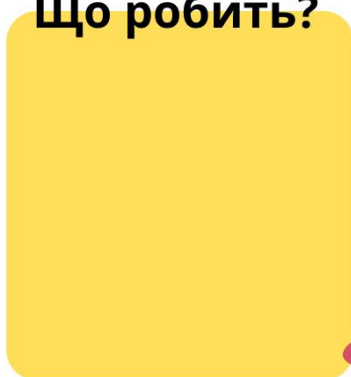
Що говорить?

Що відчуває?

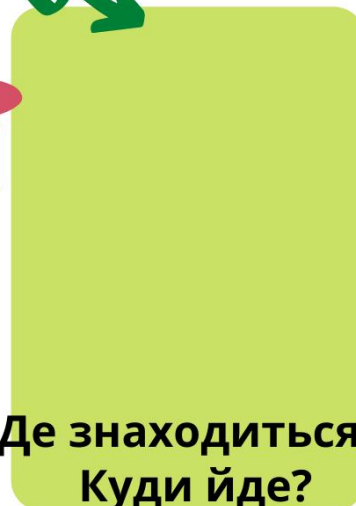
Що робить?

Що було?

Де знаходиться?
Куди йде?

Додаток В

Модель емоцій Роберта Плутчика для вправи «Колесо емоцій»

Додаток Г

Наочність для вправи «Емоційний термометр»

Злість

Тривога

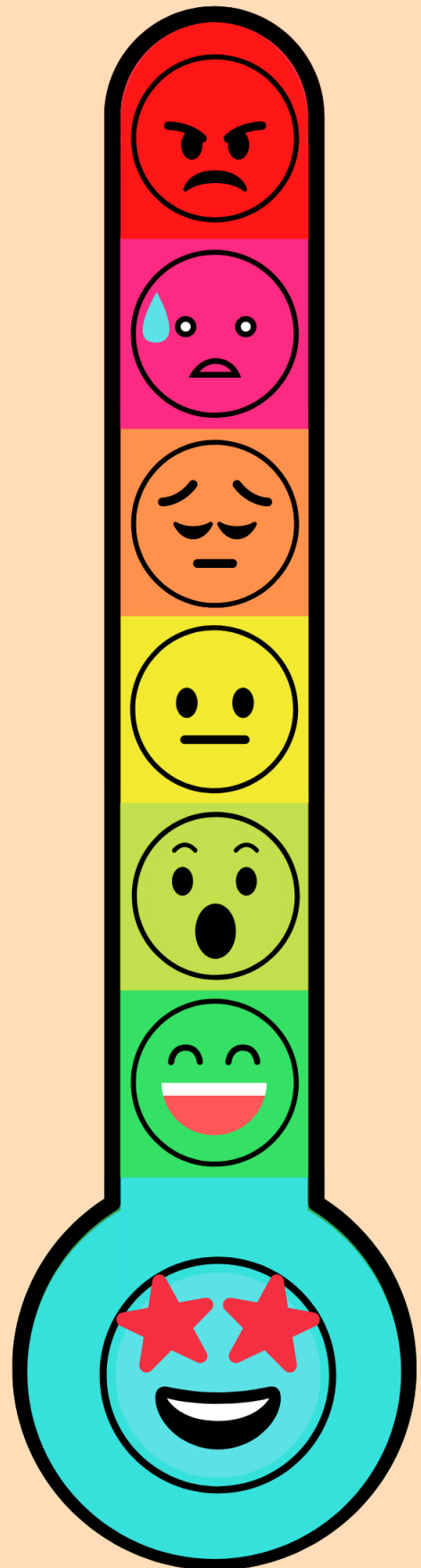
Сум

Байдужість

Здивування

Радість

Захоплення

Додаток Д

Анкета для виявлення рівня емоційного інтелекту молодших школярів

Клас _____ Прізвище, ім'я _____

1. Ти завжди можеш описати свої емоції, почуття і розказати про них батькам чи друзям?
 - А. Так.
 - Б. Ні, мені важко зрозуміти свої емоції.
 - В. Інколи.
2. Подумай і напиши, які емоції зображені на малюнках.

3. Ти часто своїми словами або вчинками ображаєш близьких людей, друзів?
 - А. Часто.
 - Б. Рідко.
 - В. Ніколи.

4. Тобі важко дивитися прямо в очі людині, з якою ти розмовляєш?
- А. Так.
 - Б. Ні.
5. Якщо ти наляканий, ти знаєш як себе заспокоїти?
- А. Так, я знаю як себе заспокоїти.
 - Б. Ні, я буду шукати допомоги дорослих.
6. Уяви, що твої однокласники дуже хвилюються перед контрольною роботою. Ти можеш їх розвеселити, заспокоїти?
- А. Так.
 - Б. Ні.
 - В. Інколи.
7. Що ти зробиш, якщо побачиш, як плаче твій однокласник?
- А. Ти ввічливо скажеш, щоб перестав плакати.
 - Б. Ти не звернеш на це уваги.
 - В. Ти засмутишся і підтримаєш однокласника.
8. Подумай і напиши два найзаповітніших бажання.
- 1) _____
- 2) _____
9. Який настрій у тебе найчастіше? Обведи смайлик, який підходить.

Дякую за відповіді!